

Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.)
Ομηρικά έπη Οδύσσεια

Α΄ Γυμνασίου

Μετάφραση: Δ.Ν. Μαρωνίτης

Τόμος 5ος

**Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 /
Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:**

**«Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων
εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δημήτριος Βλάχος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων
βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού
εκπαιδευτικού υλικού με βάση το
ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγ. Ινστιτ.

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από
το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και
25% από εθνικούς πόρους.**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Μαρία Σαμαρά, *Επίτιμη Σχολική
Σύμβουλος*

Κωνσταντίνος Τοπούζης
Φιλολόγος

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Ανδρέας Βοσκός, *Καθηγητής
του Πανεπιστημίου Αθηνών*

Μαρία Ράππη, *Σχολική Σύμβουλος*
Βενετία Μπαλτά, *Φιλολόγος,
Σχολική Σύμβουλος*

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Γεώργιος Πισκοπάνης,
Εικονογράφος- Σκιτσογράφος

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ευάγγελος Μπακλαβάς, *Φιλολόγος*

ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Χριστίνα Αργυροπούλου,
Σύμβουλος του Παιδαγ. Ινστιτούτου
Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα,
Σύμβουλος του Παιδαγ. Ινστιτούτου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ
Αγάθη Γεωργιάδου, Φιλολόγος,
Σχολική Σύμβουλος

ΕΞΩΦΥΛΛΟ
Επεξ. εικ. του Βιβλίου (1ος τ. σελ. 88)

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ
«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ –
MULTIMEDIA Α.Ε.»

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας
Αποφ. 16158/6-11-06 και
75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Μαρία Σαμαρά
Κωνσταντίνος Τοπούζης**

**ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ
www.patakis.gr**

Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.)

**Ομηρικά έπη Οδύσσεια
Α΄ Γυμνασίου**

Μετάφραση: Δ.Ν. Μαρωνίτης

Τόμος 5ος

17η ΕΝΟΤΗΤΑ: λ 376-433, 522-604

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ

- Η απήχηση της αφήγησης του Οδυσσέα στους Φαίακες
- Συνομιλία του Οδυσσέα με τον Αχιλλέα

α. Η απήχηση της αφήγησης του Οδυσσέα λ 376-433 / <333-384>

1. Ραψωδός.
Η ανάγνωση
του Ομήρου. Πίνακας
του Θεόφιλου (1926).

Τον λόγο πήρε η Αρήτη

376 Έπαψε εκείνος να μιλά, κι
οι άλλοι όλοι έμειναν βουβοί
κι αμίλητοι, σαν μαγεμένοι κάτω
απ' τον ίσκιο της μεγάλης
αίθουσας.

ὡς ἔφαθ', οἱ δ' ἄρα πάντες ἀκὴν
ἐγένοντο σιωπῆ <333>/376-7

Ὡσπου η Αρήτη, λευκή κι ωραία,
έσπασε τη σιωπή μιλώντας:
«Φαίακες, πώς σας φαίνεται
ο ξένος άντρας,

380 στην ομορφιά,
στο ανάστημα, στο ισόρροπο
μυαλό;

Είναι δικός μου ξένος, όμως κι
εσείς, έχει ο καθένας μέρος
στην τιμή της πόλης· γι' αυτό
προτείνω, μη βιαστείτε,

μην τον αφήσετε να φύγει, μη
λυπηθείτε τα μεγάλα δώρα,
τώρα στην ώρα της ανάγκης του·
έτσι κι αλλιώς κρύβουν τα σπίτια
σας

385 πολλά αγαθά, με των θεών
τη χάρη.»[...]

Συνομιλία του Αλκίνοου με τον Οδυσσέα

391 Αμέσως πήρε ο Αλκίνοος
τον λόγο λέγοντας:
«Ό,τι ακούσατε θα γίνει· όσο
τουλάχιστον θα 'μαι ζωντανός
και βασιλιάς στους Φαίακες, που
έχουν χαρά τους το κουπί.
Ας κάνει όμως λίγη υπομονή
ο ξένος, μόλο που τόσο επιθυμεί
395 τον νόστο του· ας μείνει ως
αύριο, ώστε κι εγώ

να αποτελειώσω την υπόθεση
των δώρων· [...].»

399

Του ανταποκρίθηκε

ο Οδυσσέας πανέξυπνος:

400

«Αλκίνοε βασιλιά, που

διαπρέπεις σ' όλον τον λαό σου,
ακόμη κι αν θα λέγατε να μείνω εδώ
ώσπου να κλείσει χρόνος,

να μου ετοιμάσετε τον γυρισμό, να
μου χαρίσετε δώρα λαμπρά,
μετά χαράς θα το δεχόμουν·

το κέρδος θα 'ταν μεγαλύτερο,
να φτάσω στη γλυκιά πατρίδα με
γεμάτα χέρια·

405

θα με τιμούσαν τότε

περισσότερο, θα μ' αγαπούσαν πιο
πολύ,

όλοι που θα με δουν να επιστρέφω
στην Ιθάκη.»

Πήρε ο Αλκίνοος ξανά τον λόγο,
με φώναξε με το όνομά μου:

«Ω Οδυσσέα, μ' όλα όσα βλέπουμε
μπροστά μας,
κανείς δεν θα μπορούσε να σε
πάρει για απατεώνα ή ψεύτη,
410 όπως πολλοί που βόσκουν
πάνω σ' αυτή τη μαύρη γη [...].
413 Εσένα ωστόσο και τα λόγια
σου έχουν μορφή και το μυαλό σου
λάμπει·
ξέρεις την τέχνη να ιστορείς, σαν
αιδός με ἄρτια γνώση,
415-6 και των Αργείων
τα βάσανα και τα δικά σου
/πάθη τα λυπητερά.

μῦθον δ' ὡς ὄτ' αἰιδός
ἐπισταμένως κατέλεξας, / πάντων
Ἀργείων σέο τ' αὐτοῦ κήδεα λυγρὰ
<368-9> / 414-5

Μα τώρα πες μου κάτι ακόμη,
εξήγησε με κάθε ακρίβεια,

ανίσως είδες εκεί κάτω κάποιους
απ' τους ισόθεους εταίρους,
όσοι στην Τροία βρέθηκαν μαζί σου
κι όσους τους βρήκε ο θάνατος.

420 Η νύχτα αυτή είναι μεγάλη,
ατελείωτη· δεν έφτασε η ώρα
ακόμη να κοιμηθούμε στο παλάτι.
[...]

425 Του ανταπάντησε μιλώντας
ο Οδυσσέας πολυμήχανος:
«Αλκίνοε βασιλιά, που διαπρέπεις
σ' όλον τον λαό σου,
έχουν την ώρα τους κι οι διηγήσεις
που μακραίνουν, έχει
την ώρα του κι ο ύπνος. Αν όμως
φλέγεσαι κι άλλο ν' ακούσεις,
δεν είμαι εγώ που θα το αρνιόμουν·
μπορώ κι άλλες πικρότερες

430 να σου ομολογήσω ιστορίες,
τα πένθη των εταίρων μου που
χάθηκαν

μετά· ενώ στην Τροία ξέφυγαν
την ταραχή της μάχης
και τους στεναγμούς,
επήγαν του χαμού στον δρόμο
της επιστροφής –
433 κι όλα για χάρη μιας ολέθριας
γυναίκας.

2. Ο ποιητής. Λεπτομέρεια
από πίνακα του Ν. Εγγονό-
πουλου.

3. Ο Αχιλλέας.
Αγγειογραφία
του 450 περίπου π.Χ.
(Ρώμη, Βατικανό)

**β. Συνομιλία του Οδυσσέα με
τον Αχιλλέα
λ 522-604 / <467-540>**

522 »Και τότε ήλθε του Αχιλλέα
η ψυχή, γιου του Πηλέα, [...]

527 ολοφυρόμενη φώναξε
το όνομά μου, κι όπως μου μίλησε,
τα λόγια του πετούσαν σαν πουλιά:

“Βλαστάρι του Διός, γιε
του Λαέρτη, πολυμήχανε Οδυσσέα,

530 άφοβε, ποιο άλλο έργο
φοβερότερο θα βάλει ακόμη ο νους
σου;

Που τόλμησες να κατεβείς
στον Άδη, όπου νεκροί μονάχα
κατοικούν, δίχως τον νου τους πια,
είδωλα και σκιές
βροτών που έχουν πεθάνει.”

Έτσι μου μίλησε, κι εγώ
αποκρίθηκα, με το όνομά του:

535

“Ω Αχιλλέα, του Πηλέα γιε,
ο πρώτος κι ο καλύτερος
των Αχαιών,
ήλθα γυρεύοντας τον Τειρεσία,
μήπως μου δώσει
κάποια συμβουλή, το πώς θα
φτάσω στην τραχιάν Ιθάκη.
Γιατί δεν ζύγωσα ακόμη στη δική
μας γη, δεν πάτησα
το χώμα της πατρίδας· με δέρνει
πάντα το κακό. Εσένα όμως,

540

Αχιλλέα, κρίνω πως δεν
υπάρχει άλλος σου ευτυχέστερος,
ούτε από όσους
έζησαν στο παρελθόν, μήτε από
εκείνους που θα 'ρθουν στο μέλλον.
Αφού, και ενόσω ζούσες, όλοι μας
σε τιμούσαμε σαν να 'σουν θεός,
οι Αργείοι, αλλά κι εδώ που
βρίσκεσαι με τους νεκρούς,
μένει μεγάλη η δύναμή σου· γι'
αυτό, Αχιλλέα, μη θλίβεσαι

545 και μην πικραίνεσαι πολύ
στον θάνατό σου.”

Σ’ αυτά τα λόγια μου εκείνος
αμέσως ανταπάντησε μιλώντας:
“Μη θες να με παρηγορήσεις για
τον θάνατό μου, Οδυσσέα γενναίε·
θα προτιμούσα πάνω στη γη να
ζούσα, κι ας ξενοδούλεα σε
κάποιον,
άκληρο¹ πια που να μην έχει και
μεγάλο βιος,

550 παρά να είμαι ο άρχοντας
στον κάτω κόσμο των νεκρών.

βουλοίμην κ’ ἐπάρουρος ἔων
θητευέμεν ἄλλω, / ἀνδρὶ παρ’
ἀκλήρῳ, ὧ μὴ βίοτος πολὺς εἶη, /
ἢ πᾶσιν νεκύεσσι καταφθιμένοισιν
ἀνάσσειν
<489-91> / 548-50

564

Στο ερώτημά του εγώ

αποκρίθηκα μιλώντας:

565

“Λυπάμαι, που δεν ξέρω να

σου πω κάτι για τον πατέρα σου,
τον ανεπίληπτο⁴ Πηλέα· αλλά για

το παιδί, τον ακριβό σου

Νεοπτόλεμο,

θα ακούσεις απ’ το στόμα μου,

όπως το ζήτησες, ακέραιη

την αλήθεια.

Μόνος μου, σε καράβι ισόρροπο

και κοίλο,

τον έφερα απ’ τη Σκύρο⁵

στους άλλους Αχαιοούς, εκεί

570

που ωραία αρματωμένοι

πολεμούσαν.

Κάθε φορά λοιπόν που

αποφασίζαμε γύρω απ’ της Τροίας

το κάστρο,

πάντοτε εκείνος έπαιρνε τον λόγο
πρώτος κι η γνώμη του δεν
αστοχούσε –
μόνο ο ισόθεος Νέστωρ κι εγώ,
νομίζω, υπερτερούσαμε.

Αλλά και στο πεδίο της μάχης, όταν
οι Αχαιοί τους Τρώες πολεμούσαμε,

575 ποτέ δεν ξέμεινε μέσα
στο πλήθος, στον σωρό
των άλλων·

έτρεχε κι έβγαινε πολύ μπροστά,
η ορμή του δεν υποχωρούσε
σε κανένα, και σκότωνε πολλούς
στην άγρια μάχη. [...]

584 Αλλά κι όταν αργότερα
χωθήκαμε σ' εκείνο το άλογο,

585 που το 'χτισε ο Επειός,
οι πιο γενναίοι Αργείοι, κι έπεσε
πάνω μου

όλη η ευθύνη, τότε θα ανοίξει
η κλειστή παγίδα μας, τότε θα
κλείσει,

τότε λοιπόν οι άλλοι, των Δαναών
οι αρχηγοί κι οι σύμβουλοι,
δεν μπόρεσαν να κρύψουν
το δάκρυ και τον τρόμο, που
τους παρέλυε τα γόνατα.
Εξόν εκείνος, που ούτε μια φορά,
ποτέ, τα μάτια μου δεν είδαν
590 να χλωμιάζει η ωραία του
όψη ή να σκουπίζει κάποιο δάκρυ
στα μάγουλά του· αμέτρητες φορές
παρακαλούσε
έξω να πεταχτεί επιτέλους από
το άλογο, να πιάσει τη λαβή
του ξίφους του, το χάλκινο βαρύ του
δόρυ, γιατί άναβε τον νου του
ο πόθος,
το πώς τους Τρώες θα βλάψει.

595 Αλλά και τότε πια που
πήραμε την πόλη του Πριάμου,
το ψηλό της κάστρο,
αυτός, αφού μοιράστηκε λεία και
έπαθλο λαμπρό, αμέσως

στο καράβι ανέβηκε, απείραχτος·
μήτε ποτέ τον βρήκε
χάλκινη αιχμή, μήτε κι από κοντά
λαβώθηκε – πράγματα
που συχνά συμβαίνουν την ώρα
του πολέμου, όταν, δίχως καμιά
διάκριση,

600 μαίνεται ο Άρης.”

Ακούγοντας τον λόγο μου, πήρε
να απομακρύνεται του Αιακίδη⁶
η ψυχή,
που δεν τον έφτανε άλλοτε κανείς
στο τρέξιμο,
ανοίγοντας μεγάλο βήμα, προς
το ασφοδελό⁷ λιβάδι –

604 με μια χαρά περήφανη, μ’
όσα του ιστόρησα για το λαμπρό
του παλικάρι.

4. Ο Οδυσσέας παραδίνει τα όπλα του Αχιλλέα στον Νεοπτόλεμο.
Αγγειογραφία του 490 π.Χ.
(Βιέννη, Kunsthistorisches Museum)

5. Ο Νεοπτόλεμος στη μάχη.
Λεπτομέρεια αγγειο-
γραφίας του 510 π.Χ. - διασκευή.
(Βασιλεία, Μουσείο Αρχαιοτήτων)

1 (στ. 548-9) κι ας ξενοδούλεα σε κάποιον, / άκληρο: Άκληρος λεγόταν όποιος δεν είχε κλήρο, μερίδιο γης που δινόταν με κλήρωση ή κληρονομούνταν(πρβλ. την κλήρωση στην εποχή μας των εργατικών κατοικιών στους δικαιούχους)·

άκληρος λέγεται και όποιος δεν έχει παιδιά να τον κληρονομήσουν.

2 (στ. 554) Μυρμιδόνες ονομαζόταν ο λαός τον οποίο κυβερνούσε ο Πηλέας αλλά και ο στρατός του Αχιλλέα στην Τροία.

3 (στ. 555) στη Φθία και την Ελλάδα: Φθία ονομαζόταν η περιοχή που διέσχιζε ο Σπερχειός ποταμός αλλά και η πόλη, η πρωτεύουσα των Μυρμιδόνων· μαζί με την Ελλάδα, που τότε ήταν πόλη (και περιοχή) της Θεσσαλίας, αποτελούσαν το κράτος του Πηλέα.

4 (στ. 566) τον ανεπίληπτο Πηλέα: τον άψογο Πηλέα.

5 (στ. 566-9) τον ακριβό σου Νέο-πόλεμο [...] τον έφερα απ' τη Σκύρο: Η θεά Θέτιδα – που γνώριζε ότι ήταν της μοίρας του γιου της να σκοτωθεί στον πόλεμο –, για να εμποδίσει τη μετάβασή του

στην Τροία, τον έντυσε γυναίκα και τον έκρυψε στη Σκύρο ανάμεσα στις κόρες του βασιλιά Λυκομήδη. Με μία από αυτές, τη Δηιδάμεια, ο Αχιλλέας απέκτησε γιο, τον Πύρρο, που επονομαζόταν Νεοπτόλεμος (επειδή ο πατέρας του άρχισε να πολεμά νέος – πρβλ. Τηλέμαχος, επειδή ο πατέρας του πολεμούσε μακριά). Οι Αχαιοί βέβαια ανακάλυψαν την κρυψώνα του Αχιλλέα και τον πήραν μαζί τους στην Τροία, όπου δοξάστηκε πολεμώντας και σκοτώθηκε. Δέκα χρόνια αργότερα, μετά τον θάνατο του, ο Οδυσσέας έφερε τον Νεοπτόλεμο στην Τροία γιατί, σύμφωνα με μια προφητεία, δεν θα κυριευόταν η πόλη χωρίς έναν απόγονο του Αιακού (βλ. το επόμενο σχόλιο), που είχε βοηθήσει στην κατασκευή

των τειχών της. Αν τώρα απορεί κανείς για τις διακρίσεις ενός δεκάχρονου παιδιού στις συνελεύσεις και στον πόλεμο, ας λάβει υπόψη του ότι οι μυθικοί ήρωες δεν έχουν ηλικία.

6 (στ. 601) του Αιακίδη η ψυχή:
Ο Αχιλλέας λέγεται και Αιακίδης, επειδή ήταν εγγονός του Αιακού, πατέρα του Πηλέα.

7 (στ. 603) το ασφοδελό λιβάδι:
λιβάδι γεμάτο ασφόδελους· οι ασφόδελοι είναι ένα είδος αγριοκρέμμυδων (βλ. την εικόνα 7), που σήμερα λέγονται ασφοδέλια ή σφερδούκλια. Έτσι φαντάζονταν τον Άδη, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη ότι φυτά στο σκοτάδι δεν αναπτύσσονται – είναι όμως φυσικό να υπάρχουν αντιφάσεις σε συλλήψεις φανταστικές.

6. «Φοβού τούς Δαναούς...!»
(Πηγή: Στα χνάρια
του Ομήρου)

7. Ασφόδελοι

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

- α.** «και με τα χίλια βάσανα πάλι
η ζωή γλυκιά είναι» (δημοτικός
στίχος)·
- β.** «γλυκιά η ζωή και ο θάνατος
μαυρίλα» (από τον «Λάμπρο»
του Δ. Σολωμού)·
- γ.** «δεν το 'λπιζα να 'ν' η ζωή μέγα
καλό και πρώτο» (από τον «Πόρ-
φυρα» του Δ. Σολωμού).

► ► Συσχετίστε τους παραπάνω στίχους με την άποψη που εκφράζει ο Αχιλλέας για τη ζωή στους στ. 548-550:

«θα προτιμούσα πάνω στη γη να ζούσα, κι ας ξενοδούλευα σε κάποιον, άκληρο πια που να μην έχει και μεγάλο βιος, παρά να είμαι ο άρχοντας στον κάτω κόσμο των νεκρών.»

Γ΄. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Ο Οδυσσέας διέκοψε την αφήγηση προφασιζόμενος ότι είναι ώρα για ύπνο. Ποιοι φαίνεται να είναι οι πραγματικοί λόγοι αυτής της διακοπής;

- 2.** Πώς αντέδρασαν οι Φαίακες στην αφήγηση του Οδυσσέα; (πρβλ. την 1η εικόνα). Και σε ποιον τελικά ανήκουν οι έπαινοι του Αλκίνοου;
- 3.** α. Να συγκρίνετε τον έπαινο του Αλκίνοου για τον αφηγητή Οδυσσέα (λ 408–416) με τον έπαινο του Οδυσσέα για τον αοιδό Δημόδοκο (θ 588-592) και να διακρίνετε ομοιότητες και διαφορές.
β. Ποιο είδος αφηγητή φαίνεται να εγκαινιάζει ο Οδυσσέας; (δείτε και το 4ο θέμα της Εισαγωγής του βιβλίου σας, σελ. 27 του πρώτου τεύχους).
- 4.** Ο Αχιλλέας αντιλαμβάνεται διαφορετικά την αξία της ζωής για τον εαυτό του, που βρίσκεται στον Άδη, και διαφορετικά για

τον πατέρα και τον γιο του, που ζουν πάνω στη γη. Να προσδιορίσετε αυτή τη διαφορά και να την κρίνετε.

- 5.** Για ποιες διακρίσεις του Νεοπτόλεμου χάρηκε ο Αχιλλέας; (βλ. τους στ. 572–600). Οι σημερινοί γονείς για ποιες διακρίσεις των παιδιών τους χαίρονται;

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

►► Σ' όλη τη ραψωδία λ, τη «Νέκυια, παρουσιάζονται πολλά πρόσωπα, που σχετίζονται με διάφορα θέματα. Να αντιστοιχίσετε τα πρόσωπα με τα θέματα βάζοντας στα κουτάκια τον αριθμό του ονόματος (συμβουλευτείτε και την περίληψη της ραψωδίας λ):

1. Ελπήνορας
2. Τειρεσίας
3. Αντίκλεια
4. Φαίακες
5. Αγαμέμνονας
6. Αχιλλέας
7. Αίαντας
8. Ηρακλής

- πληροφορίες για την οικογένεια του Οδυσσέα και για την κατάσταση των νεκρών
- κατηγορίες για την Κλυταιμνήστρα–έπαινοι για την Πηνελόπη
- επιτάφιας τιμές
- προφητείες και εντολές στον Οδυσσέα

- αμίλητος και πικραμένος για την κρίση των όπλων του Αχιλλέα
- Κέρβερος
- έπαινος για τον αφηγητή Οδυσσέα και προσφορά δώρων
- δούλος πάνω στη Γη παρά βασιλιάς στον Άδη

18η ΕΝΟΤΗΤΑ: μ και ν I-209/< I-187> (περίληψη)

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ

- Οι τελευταίες περιπέτειες του Οδυσσέα
- Η αναχώριση από τη Σχερία και ο νόστος

Α.1. Περιληπτική αναδιήγηση της ραψωδίας μ: Ἄλκινος Ἀπόλογος. Τὰ περὶ Σειρήνας, Σκύλλαν, Χάρυβδιν, βόας Ἡλίου

1. Ο Οδυσσέας και οι Σειρήνες.

Αγγειογραφία του 5ου αι. π.Χ.

(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

2. Η Σκύλλα σε σικελικό νόμισμα του 4ου αι. π.Χ. (Βοστώνη, Μουσείο Καλών Τεχνών)

Φεύγοντας από τον Άδη επιστρέψαμε στην Αία και ενταφιάσαμε το σώμα του Ελπήνορα. Η Κίρκη στο μεταξύ μάς αντιλήφθηκε και με προειδοποίησε για τους κινδύνους που μας περιμένουν και πώς να τους αντιμετωπίσουμε: για τις Σειρήνες που μαγεύουν τους περαστικούς με το τραγούδι τους· για τις Συμπληγάδες Πέτρες που ανοιγοκλείνουν ασταμάτητα· για τους αντικριστούς βράχους της Σκύλλας με τα έξι κεφάλια και της Χάρυβδης, που τρεις φορές τη μέρα ρουφά και ξερνά το νερό της θάλασσας· και για τα βόδια

του Ἡλίου στη Θρινακία, για τα οποία μού προφήτεψε ὅσα και ο μάντης Τειρεσίας.

Ὅταν αποπλεύσαμε, ἄρχισα να ενημερώνω τους συντρόφους για ὅσα μας περιμένουν, αλλά μόλις πρόλαβα να τους πω για τις Σειρήνες, είχαμε κιόλας φτάσει εκεί. Εφαρμόζοντας τότε τις οδηγίες της Κίρκης, βούλωσα τα αυτιά των συντρόφων με κεριά και εκείνοι με έδεσαν σφιχτά στο κατάρτι, ὥστε να ακούσω εγώ το ακόλουθο μαγευτικό κάλεσμά τους, αλλά να μην μπορώ να ανταποκριθώ:

212 «Ἐλα, Οδυσσέα περίφημε, δόξα των Αχαιών, πλησίασε, <184> άραξε εδώ το πλοίο, ν' ακούσεις τη φωνή μας [...]

[τη μελιστάλακτη και να κερδίσεις
καινούρια γνώση].

218 Γιατί τα πάντα εμείς
γνωρίζουμε, όσα
τραβήξανε στην Τροία
τον κάμπο Αργείοι και Τρώες –
θέλημα των θεών. <190>

218 Κι ακόμη ξέρουμε τα όσα
συμβαίνουν πάνω σ' ολόκληρη
τη γη [...].»

3. Ο Οδυσσέας και οι Σειρήνες.
Πίνακας του Γ. Γαΐτη
(1923-1984).

Έτσι αποφύγαμε αυτόν τον κίν-
δυνο. Αποφύγαμε και τις Συμπλη-
γάδες και, για να γλιτώσουμε από
τη Χάρυβδη, πλησιάσαμε στον βρά-
χο της Σκύλλας, που μας στοίχισε
έξι συντρόφους.

Φτάσαμε έπειτα στο νησί του Ήλιου κι εγώ, αναλογιζόμενος τις προφητείες του Τειρεσία και της Κίρκης, ζήτησα από τους συντρόφους να μην αράξουμε εκεί, γιατί μας περιμένει συμφορά, βρήκα όμως αντιμετώπο τον Ευρύλοχο. Οι άλλοι, κατάκοποι καθώς ήταν, πήραν το μέρος του, κι εγώ αναγκάστηκα να υποχωρήσω, αφού πρώτα τους δέσμευσα με όρκο να μην αγγίξουν τα ιερά ζώα του θεού. Νοτιάς όμως μας κράτησε έναν μήνα στο νησί και τα τρόφιμα τελείωσαν. Απομακρύνθηκα τότε, για να προσευχηθώ στους θεούς να δώσουν λύση στο πρόβλημά μας, εκείνοι όμως μου έστειλαν ύπνο γλυκό. Έτσι, βρήκε ευκαιρία ο Ευρύλοχος και, με το επιχείρημα ότι

ο χειρότερος θάνατος είναι ο θάνατος από πείνα, έπεισε τους άλλους να σφάξουν τα καλύτερα βόδια – ως θυσία πάντως προς τους θεούς – και να τάξουν στον Ήλιο όμορφο ναό, όταν νοστήσουν. Τα θυσίασαν λοιπόν και άρχισαν να τα ψήνουν και να τα τρώνε. Ξύπνησα τότε και, όταν κατάλαβα τι είχε συμβεί, αναστέναξα διαμαρτυρόμενος στους θεούς για τον ύπνο που μου είχαν στείλει.

Ο Ήλιος, μόλις πληροφορήθηκε τη σφαγή των βοδιών του, απείλησε ότι θα κατεβεί στον Άδη και δεν θα φέγγει πια, αν δεν τιμωρηθούν οι σύντροφοί μου· απέσπασε έτσι την υπόσχεση του Δία ότι θα κεραυνοβολήσει το καράβι μας.

Επέπληξα βέβαια τους συντρόφους, το κακό όμως είχε γίνει και

οι θεοί έδειξαν τη δυσαρέσκειά τους με σημεία και τέρατα: «σάλευαν τα τομάρια καταγής· στις σούβλες μούγκριζαν τα κρέατα, / τα ωμά και τα ψημένα· κι ανέβαινε φωνή σαν από βόδια ζωντανά». Αλλά οι σύντροφοι συνέχισαν το φαγοπότι έξι μέρες, και όταν την έβδομη κότπασαν οι άνεμοι και αποπλεύσαμε, ο Δίας μάς περίμενε· σήκωσε θύελλα μεσοπέλαγα, κεραυνοβόλησε το καράβι και οι σύντροφοι καταποντίστηκαν· «έτσι ο θεός τούς στέρησε τον νόστο». Σώθηκα μόνο εγώ πιασμένος από την καρίνα και αφέθηκα στα κύματα, που με γύρισαν στη Χάρυβδη την ώρα που ρουφούσε τη θάλασσα. Πηδώντας τότε στον αέρα κρεμάστηκα σαν νυχτερίδα από την αγριοσυκιά που

σκίαζε το τέρας και κρεμασμένος
περίμενα ώσπου να ξεράσει μαζί με
το νερό και την καρίνα· κατάφερα
τότε να καθίσω πάνω στο караβό-
ξυλο και, έπειτα από παραδαρμό
εννέα ημερών στη θάλασσα, να
φτάσω στο νησί της Καλυψώς –
αλλά γι' αυτό σάς μίλησα
το προηγούμενο βράδυ.

4. Ο Ήλιος με το άρμα
του. Αγγειογραφία
του 4ου αι. π.Χ. (Πηγή:
Μυθολογία Larousse)

5. Ναυάγιο,
πιθανόν, του πλοίου
του Οδυσσέα.
Αγγειογραφία
του 8ου αι. π.Χ. (Μόναχο, Κρατική
Συλλογή Αρχαιοτήτων)

Α.2. Περιληπτική αναδιήγηση του αποσπάσματος N I-209 / <I-187>: Ὀδυσσέως ἀπόπλους παρὰ Φαιάκων καὶ ἄφιξις εἰς Ἴθάκην

**Οἱ Φαίακες μαγεύτηκαν πάλι ἀπὸ
τὴ διήγηση τοῦ Ὀδυσσέα καὶ τὸν
τίμησαν με πρόσθετα δῶρα.
Τὴν ἐπομένη τὰ τακτοποίησαν ὅλα
στο καράβι, δόθηκε στα ἀνάκτορα
καὶ γεῦμα ἀποχαιρετιστήριον με
σπονδές στους θεούς καὶ ευχαρι-
στήριες εὐχές τοῦ Ὀδυσσέα, καὶ
τὸ βράδυ τὸ καράβι ἀπέπλευσε ἀπὸ
τὴ Σχερία¹:**

**Ἐτρεχε τὸ καράβι σταθερό καὶ
σίγουρο· μήτε γεράκι, <86>
100 τὸ γοργότερο πετούμενο, δὲν
θα μπορούσε νὰ τὸ φτάσει.**

Σαν το γεράκι και το πλοίο
πετώντας έσχιζε το θαλάσσιο κύμα,
τον άντρα ταξιδεύοντας που
η στόχασή του έμοιαζε θεού·
103 ένας που τόσα πάθη πόνεσε
η γενναία ψυχή του, <90>
που πέρασε ανδρείους πολέμους,
άγρια κύματα της θάλασσας,
τώρα ατάραχος κοιμόταν,
λησμονώντας τ' αμέτρητα
παθήματά του.

6. Αναπαράσταση
του καραβιού
του Οδυσσέα
στο λιμάνι
της Ιθάκης. (Πηγή: Οδύσσεια
Κεφαλλονιάς - Ιθάκης/1999)

Όλη τη νύχτα ταξίδευαν και την αυγή (35η μέρα τώρα της Οδύσσειας) έφτασαν στην Ιθάκη. Οι ναύτες απόθεσαν στο λιμάνι του Φόρκυνα βυθισμένον ακόμη στον ύπνο τον Οδυσσέα, άφησαν παράμερα και τα δώρα και πήραν τον δρόμο της επιστροφής.

Ο Ποσειδώνας όμως παραπονέθηκε στον Δία για τους Φαίακες που, αν και απόγονοί του, τον αφήφησαν και πραγματοποίησαν τόσο εύκολα και τιμημένα τον νόστο του Οδυσσέα· απέσπασε έτσι το δικαίωμα να τους εκδικηθεί. Πέτρωσε, λοιπόν, το καράβι² τους τη στιγμή που πλησίαζε στη Σχερία και σκόπευε να περικλείσει την πόλη τους με ψηλό βουνό. Οι Φαίακες απόρησαν βλέποντας το καράβι να γίνεται βράχος, ο Αλκίνοος όμως είδε στο πέτρωμα του καραβιού

την επαλήθευση μιας παλαιάς
μαντείας και ζήτησε από όλους να
σταματήσουν στο εξής το ξεπροβό-
δισμα των ξένων. Ζήτησε επίσης να
προσφέρουν θυσία στον Ποσειδώ-
να, μήπως τους λυπηθεί και δεν
περικλείσει την πόλη με βουνό.
Οι Φαίακες ανταποκρίθηκαν και
όρθιοι γύρω στον βωμό του θεού
προσεύχονταν.

7. Οι ναύτες
αποθέτουν
κοιμισμένον τον Οδυσσέα
στο λιμάνι του Φόρκυνα.
(Αντίγραφο από γιαπωνέζικη
έκδοση)

1. Η Σχερία θεωρείται χώρα μυθική,
όπως και όλες σχεδόν οι άλλες
χώρες της περιπλάνησης του Οδυσ-
σέα· στην αρχαιότητα πάντως –

ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. – είχε ταυτιστεί με την Κέρκυρα και η παράδοση αυτή διατηρείται μέχρι τώρα.

2. Το πέτρωμα του караβιού ανήκει στους λεγόμενους αιτιολογικούς μύθους, που επιχειρούν να εξηγήσουν απλοϊκά διάφορα «παιχνίδια» της φύσης, όπως έναν βράχο στη θάλασσα που μοιάζει με καράβι (βλ. το 1ο «παράλληλο κείμενο»). Δείτε και ένα παράδειγμα νεότερου αιτιολογικού μύθου που θέλει να εξηγήσει τους «λεκέδες» του φεγγαριού: «Γιατί το φεγγάρι έχει λεκέδες; Μια φορά εμάλωναν ο Ήλιος με το Φεγγάρι ποιος είναι ομορφότερος. Εθύμωσε ο Ήλιος, άρπαξε μια χούφτα λάσπη και την έριξε στο πρόσωπο του Φεγγαριού. Και από τότε έμεινε».

(Ν. Πολίτης, *Παραδόσεις*, αρ. 228)

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Κάτω απ' το βουνό του Παντοκράτορα, αντίκρυ στο μοναστήρι της Παλαιοκαστρίτσας, είναι στην άκρη του πελάγου ένα καράβι μαρμαρωμένο με τα κατάρτια του και όλα του τα ξάρτια. Αυτό ήταν καράβι Αλτζερίνικο και ερχόταν να κουρσέψει το μοναστήρι. Σαν το είδαν από μακριά οι καλόγεροι, βγήκαν και τ' αγνάντευαν και ο Γούμενος με το θυμιατό και το σταυρό στα χέρια παρακάλεσε το θεό κι είπε: «Θεέ μου, αν αυτό το καράβι έρχεται για καλό, καλώς να 'ρθει, αν για κακό, μάρμαρο εκεί να μείνει». Και ο θεός τον άκουσε κι εμαρμάρωσε το καράβι και στέκεται κει από τότε.

(Ν. Πολίτης, *Παραδόσεις*, αρ. 286)

►► Συσχετίστε το πέτρωμα του καρβιού των Φαιάκων με τον παραπάνω αιτιολογικό μύθο (από την Κέρκυρα) και εντοπίστε τις αλλαγές που έγιναν με το πέρασμα των χρόνων.

2. α. Οι σύντροφοι στον Άδη

Αφού μας μέναν παξιμάδια
τι κακοκεφαλιά
να φάμε στην ακρογιαλιά
του ήλιου τ' αργά γελάδια
που το καθένα κι ένα κάστρο
για να το πολεμάς
σαράντα χρόνους και να πας
να γίνεις ήρωας κι άστρο!
Πεινούσαμε στης γης την πλάτη,
σα φάγαμε καλά
πέσαμε εδώ στα χαμηλά
ανίδεοι και χορτάτοι.

(Γ. Σεφέρης, *Ποιήματα*,
εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1981)

Τα πάρα πέρα, τα μετά τη θρινακία,
τα ξέρουμε. Άλλωστε
κι αυτά κι εκείνα ήταν της μοίρας –
αναπόφευκτα, που λένε.
Πήγανε, μια φορά, χορτάτοι – ποιος
θα τους κατηγορήσει;

(Γ. Ρίτσος, *Μαρτυρίες Β΄*, εκδ.
Κέδρος, Αθήνα 1966)

►► Ο Σεφέρης και ο Ρίτσος βλέ-
πουν διαφορετικά τη συμπεριφορά
των συντρόφων του Οδυσσέα
στο νησί του Ήλιου, όπως και
τις συνέπειες γι' αυτούς. Προσέξτε
τη διαφορετική οπτική τους και
σχολιάστε την.

Γ΄. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Στο προοίμιο της Οδύσσειας χαρακτηρίζονται «νήπιοι» οι σύντροφοι για τη συμπεριφορά τους στο νησί του Ήλιου και τονίζεται ο αγώνας του Οδυσσέα να τους σώσει και να νοστήσει μαζί τους (α 6–11, σελ. 17-18 του πρώτου τεύχους).

► ► Επιβεβαιώνεται ο χαρακτηρισμός αυτός των συντρόφων, αλλά και ο αγώνας του Οδυσσέα, στην ανάπτυξη του επεισοδίου (στη ραψωδία μ);

2. Το ναυάγιο του Οδυσσέα στη ραψωδία ε έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:
α. συμβαίνει στο παρόν,
β. είναι ατομικό,

γ. είναι, γενικά, ρεαλιστικό,
δ. το διηγείται ο ποιητής σε τρίτο
πρόσωπο.

► ► Να αντιπαραθέσετε τα αντί-
στοιχα χαρακτηριστικά των περι-
πετειών που αναφέρονται στους
«Μεγάλους Απολόγους»:

Οι περιπέτειες αυτές

α

.....

.....,

β

.....

.....,

γ

.....

.....,

δ

.....

.....

- 3.** Ο Οδυσσέας έφτασε στη Σχερία ως ανώνυμος ναυαγός και έφυγε ως ήρωας δοξασμένος και τιμημένος. Εξηγήστε την εξέλιξη του αυτή.
- 4.** Πώς φανταζόσασταν την άφιξη του Οδυσσέα στην Ιθάκη και πώς τη δίνει ο ποιητής; Πώς μπορεί να δικαιολογηθεί ο βαθύς ύπνος του ήρωα κατά την επιστροφή του στην πατρίδα;
- 5.** Αφού μελετήσετε το Δ₂, πιο κάτω, διηγηθείτε την προσωπική σας ιστορία ξεκινώντας, ας πούμε, από την εγγραφή σας στο Γυμνάσιο και εξιστορώντας τα σημαντικότερα γεγονότα των προηγούμενων χρόνων σας σε μια συντροφιά με την τεχνική του εγκιβωτισμού.

6. Διαθεματική δραστηριότητα:
Ο Οδυσσέας ως διαχρονικό σύμβολο του ανθρώπου που αγωνίζεται και πετυχαίνει τους στόχους του. Σε συνεργασία με τον/τη φιλόλόγό σας, αναζητήστε κείμενα (ποιητικά και πεζά) και εικόνες που προβάλλουν τον Οδυσσέα, μελετήστε τα και παρουσιάστε τα στην τάξη.

8. Ο Οδυσσέας και οι Σειρήνες.
Πίνακας αγνώστου
του 19ου αιώνα. (Πηγή: Μυθολογία
Larousse)

Ανακεφαλαιωτικά σχόλια σχετικά με τους «Απολόγους» και τη «Φαιακίδα»:

1. Οι «Αλκίνου Απόλογοι» (Κίκονες – Λωτοφάγοι – Κύκλωπες / Αίολος – Λαιστρυγόνες – Κίρκη / Άδης / Σειρήνες – Σκύλλα – Θρινακία – ναυάγιο – Χάρυβδη - Ωγυγία) εντάχθηκαν / εγκιβωτίστηκαν στη δεύτερη νύχτα της παραμονής του Οδυσσέα στη Σχερία και στη ραψωδική απαγγελία πρέπει να κράτησαν περίπου τρεις ώρες, δίνουν όμως την εντύπωση ότι διήρκεσαν πολύ περισσότερο, αφού χώρεσαν τόσα πολλά. Με την άφιξη του Οδυσσέα

στην Ιθάκη, την επόμενη νύχτα, ο ρόλος της «Φαιακίδας» τελείωσε.

2. Δυο λόγια για την τεχνική του εγκιβωτισμού:

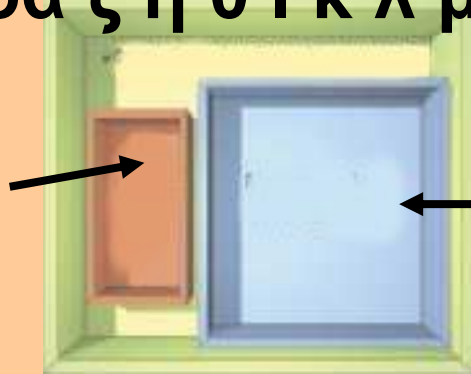
Με τον όρο εγκιβωτισμός εννοούμε τη μετακίνηση μιας μεγάλης ενότητας από την αρχή στη μέση μιας ιστορίας, με τη μορφή της αναδρομικής διήγησης σε πρώτο πρόσωπο.

Οι δεκάχρονες περιπέτειες του Οδυσσέα, δηλαδή, δεν δίνονται με χρονολογική σειρά, αλλά παρουσιάζονται ζωντανές οι τελευταίες 41 μέρες του νόστου και με την τεχνική του εγκιβωτισμού εντάσσονται στις δυο νύχτες των Φαιάκων οι δύο προγενέστερες περίοδοι (βλ. τους επόμενους

πίνακες). Όπως φαίνεται στο πιο κάτω σχήμα, η «Φαιακίδα» αποτελεί ένα μεγάλο κεντρικό πλαίσιο της Οδύσσειας (ένα κιβώτιο, ας πούμε), όπου ο ποιητής τοποθετεί το μικρό κιβώτιο της επτάχρονης Ωγυγίας με τον «Αρήτης Απόλογο» (το πρώτο βράδυ) και το μεγάλο κιβώτιο των πρώτων δίχρονων περιπετειών του Οδυσσέα με τους «Αλκίνου Απολόγους» (το δεύτερο).

Φαιακίδα ζ η θ ι κ λ μ ν 1–187

Αρήτης
Απόλογοι

Αλκίνοου
Απόλογοι

3. Οι δεκάχρονες περιπέτειες του Οδυσσέα με χρονολογική διάταξη

2 χρόνια περιπετειών: από τους Κίκονες ως στην Ωγυγία

7 χρόνια και πλέον παραμονής στην Ωγυγία

25 μέρες πορείας προς τον νόστο: από την Ωγυγία ως τη Σχερία

3 μέρες στη Σχερία και άφιξη στην Ιθάκη

7 μέρες στην Ιθάκη (εκδίκηση και την Ωγυγία αποκατάσταση)

4. Αναδιάταξη των περιπετειών του Οδυσσέα (με πρόταξη της «Τηλεμάχειας») μέσα στο χρονικό πλαίσιο των σαράντα μιας (41) ημερών της Οδύσσειας

1η-6η μέρα: «Τηλεμάχεια»
(1ο συμβούλιο των θεών και δραστηριοποίηση του Τηλέμαχου)
ραψωδίες α–δ

7η-31η μέρα: νόστος (2ο συμβούλιο των θεών και πορεία του Οδυσσέα προς τον νόστο ως τη Σχερία) ραψωδία ε

32η-34η μέρα: «Φαιακίδα»
(φιλοξενία και «Απόλογοι» – άφιξη στην Ιθάκη) ραψωδίες ζ–ν 209

35η-41η μέρα: Ιθάκη (μνηστηροφονία και αποκατάσταση του Οδυσσέα) ραψωδίες ν 210–ω

► ► Συζητήστε τι πέτυχε ο ποιητής με τις τεχνικές *in media res* και εγκιβωτισμός και με την αναδιάταξη, επομένως, της αφηγηματικής ύλης.

**ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:
«ΜΝΗΣΤΗΡΟΦΟΝΙΑ»
(ν 210/<187> – ω)**

Με την άφιξη στην Ιθάκη, έληξε το θέμα του (εξωτερικού) νόστου του Οδυσσέα και αρχίζει ο αγώνας του για τον εσωτερικό νόστο, την αποκατάσταση δηλαδή στο σπίτι του και στον λαό του. Στο μέρος αυτό σχεδιάζεται και πραγματοποιείται η μνηστηροφονία.

**19η ΕΝΟΤΗΤΑ: ν 210–494/
<187–440> (περίληψη)–
ν 210–464/<187–413 (ανάλυση)**

A.1. Περίληψη του αποσπάσματος v 210–494 / <I87–440>

Ο Οδυσσέας ξύπνησε το πρωί (35η μέρα της Οδύσσειας) στην Ιθάκη, αλλά δεν ήξερε πού βρίσκεται. Τον πλησίασε τότε η Αθηνά, τον κατατόπισε, τον ενημέρωσε για την κατάσταση του παλατιού και του υποσχέθηκε συμπαράσταση στο έργο της εκδίκησης. Παραμόρφωσε, τέλος, τον Οδυσσέα, τον έντυσε ζητιάνο και τον έστειλε στο καλύβι του χοιροβοσκού Εύμαιου, ενώ η ίδια έφυγε για τη Σπάρτη, να φροντίσει για την επιστροφή του Τηλέμαχου.

1. Συνομιλία Αθηνάς - Οδυσσέα. Αγγειογραφία του 5ου αι. π.Χ.
(Βερολίνο, Κρατικό Μουσείο)

Α΄.2. ΚΕΙΜΕΝΟ

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ·

- Το ξύπνημα του Οδυσσέα και η συνάντηση με την Αθηνά
- Αναγνώριση της Ιθάκης από τον Οδυσσέα
- Κατάστρωση σχεδίου αντιμετώπισης των μνηστήρων

Ο Οδυσσέας ξυπνά...

210 Τότε κι ο Οδυσσέας ξυπνά από τον ύπνο που κοιμόταν στα χώματά του· κι ωστόσο δεν την αναγνώρισε την πατρική του γη, τόσον καιρό που έλειψε στα ξένα. Την είχε η θεά, η Αθηνά Παλλάδα, περιβάλει με θολή ομίχλη, του Δία η κόρη,

θέλοντας να τον κάνει και τον ίδιο
αγνώριστο,

215 να του εξηγήσει
τα καθήκαστα· ότι δεν έπρεπε
να τον αναγνωρίσουν
γυναίκα και δικοί μήτε κι
οι άνθρωποι της πόλης,
προτού με την εκδίκησή του
τιμωρήσει τους μνηστήρες
για την ασύστολη ανομία τους.
Γι' αυτό του φάνταξαν του βασιλιά
όλα τριγύρω αλλόκοτα· [...].

222 Πάνω πετάχτηκε και,
προσηλώνοντας το βλέμμα του
στην ίδια την πατρίδα του, έβγαλε
στεναγμό βαρύ, [...]

225 τέλος ολοφυρόμενος μίλησε
κι είπε:
«Αλίμονο, σε ποιων ανθρώπων
έφτασα πάλι τη χώρα!

Είναι αλαζόνες, άγριοι κι άδικοι; ή
μήπως τη φιλοξενία γνωρίζουν
κι ο νους τους σέβεται τα θεία;

229-30

Δεν ξέρω καν πού να τα
πάω τα τόσα δώρα μου, ο ίδιος /
πού να πλανηθώ. [...]

[Υποθέτει ότι οι Φαίακες
τον εξαπάτησαν και αναθέτει
στον Δία την τιμωρία τους.]

242

Αλλά τον νου μου τώρα, να
μετρήσω τ' αγαθά μου, να δω
μήπως και πήραν δρόμο αυτοί
κρατώντας κάτι για λογαριασμό
τους [...].»

245

Έτσι μιλώντας, άρχισε να
μετρά λεβέτια, τρίποδες
πανέμορφους,
χρυσαιφικά κι ωραία φαντά
φορέματα.

Δεν βρήκε κάτι να του λείπει·
ποθώντας όμως

κι οδυρόμενος για χώμα πατρικό,
σύρθηκε
εκεί στο περιγιάλι της ασίγαστης
θαλάσσης,

250 στον θρήνο του δοσμένος. Κι
ήλθε κοντά του η Αθηνά,

251-2 στάθηκε πλάι του, ίδια
στην όψη με παλικάρι νιούτσικο, /
βοσκόπουλο [...].

255 Μόλις την είδε ο Οδυσσέας
χάρηκε, στάθηκε αντίκρου της,
κι όπως μιλώντας την προσφώνησε,
τα λόγια του πετούσαν σαν πουλιά:

2. Ο Οδυσσέας στην ακρο-
γιαλιά της Ιθάκης ανάμεσα
στα δώρα των Φαιάκων.

(Πηγή: Με τους ήρωες του Ομήρου)

Συνομιλία του Οδυσσέα με την Αθηνά – βοσκόπουλο

«Χαίρε, ω φίλε, αφού εσένα
πρώτα απάντησα
σ' αυτόν τον τόπο. Αλλά μη βάλει
τώρα ο νους σου τίποτε κακό
σε βάρος μου· σώσε κι αυτά, σώσε
κι εμένα, ικέτης σου είμαι,
260 πέφτω στα γόνατά σου,
σάμπως και να 'σουνα θεός.
Μόνο μολόγησέ μου τώρα
την αλήθεια, να σιγουρευτώ·
ποια η χώρα, ποιος ο τόπος, ποια
η φύτρα των ανθρώπων; [...]»
[Η Αθηνά ανέφερε βασικά
γνωρίσματα της Ιθάκης.]
280 Ακούγοντας τον λόγο της,
βασανισμένος ο Οδυσσέας και
θείος,
αλάφρωσε η ψυχή του, χάρηκε
την πατρική του γη [...].

283 Πήρε λοιπόν να της μιλήσει,
τα λόγια του πετούσαν σαν πουλιά,
μόνο που την αλήθεια δεν
φάνέρωσε, συγκράτησε και πάλι
τα λεγόμενά του – ο νους του πάντα
γύρευε το κέρδος:
«Την έχω την Ιθάκη ακουστά
στην Κρήτη την απλόχωρη,
πέρα μακριά στην άλλη θάλασσα.
Και να που τώρα φτάνω ο ίδιος
με τ' αγαθά μου αυτά. Άφησα κι
άλλα τόσα στα παιδιά μου
φεύγοντας, όταν θανάτωσα τον γιο
του Ιδομενέα¹ [...].

293 Κι ο λόγος· γύρεψε
τα λάφυρα να μου στερήσει,
όλα που μάζεψα στην Τροία, κι ας
είχα υποφέρει τόσα πάθη εγώ

295 για χάρη τους, με τον εχθρό
μου πολεμώντας [...].

305 Κι αφού τον σκότωσα με
μυτερό κοντάρι χάλκινο,
έτρεξα σε φοινικικό καράβι, τίμιοι
άνθρωποι,
και τους παρακαλούσα μαζί τους να
με πάρουν,² χαρίζοντας
γενναίο μερίδιο από τα λάφυρά
μου.

Τους είπα στην Πύλο να με βγάλουν
ή και στη θεία Ήλιδα [...].

311 Αλλά τους έσυρε μακριά του
ανέμου η δίνη [...].

313 Έτσι λοιπόν περιπλανώμενοι
φτάσαμε νύχτα εδώ [...].

316 μόλις που βγήκαμε απ'
το καράβι, πέσαμε / όλοι μας ξεροί.

318 Βυθίστηκα τότε κι εγώ σ'
ύπνο γλυκό από την τόση κούρασή
μου [...].

[Οι ναύτες απόθεσαν τα πράγματά
του στην άμμο και αναχώρησαν.]

322

[...] Όσο για μένα μόνος
ξέμεινα,
με την καρδιά βαριά κι ασήκωτη.»

3. Βοσκός. Λεπτομέρεια
από πίνακα του Θεόφιλου.

1 (στ. 289) Ο Ιδομενέας ήταν αρχηγός των Κρητών στον Τρωικό πόλεμο.

2 (στ. 305-7) Κι αφού τον σκότωσα [...], έτρεξα σε φοινικικό καράβι, [...] μαζί τους να με πάρουν: Ο φονιάς υποχρεωνόταν να αυτοεξοριστεί, για να αποφύγει την αυτοδικία από τους συγγενείς του θύματος.

4. Η Αθηνά σε χάλκινο έλασμα του 6ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Η Αθηνά αποκαλύπτεται παίρνοντας τη μορφή ωραίας γυναίκας

Έτσι της μίλησε, κι η Αθηνά,
τα μάτια λάμποντας,
325 του χαμογέλασε, απλώνοντας
χαϊδευτικά το χέρι της,
αλλάζοντας πάλι την όψη της, ίδια
με μια ψηλή, ωραία γυναίκα
που ξέρει πώς να υφαίνει
τα λαμπρά φαντά της.³
Κι όπως μιλώντας τον
προσφώνησε, τα λόγια της
πετούσαν σαν πουλιά:

«θα πρέπει, αν κάποιος
παραβγεί μαζί σου, να παραείναι
πονηρός,

330 να ξέρει πώς να ξεγελά
τους άλλους στον κάθε δόλο,
ακόμη κι αν θεός βρεθεί μπροστά
σου.

Είσαι αλήθεια φοβερός,
πολύστροφε κι αχόρταγε
στους δόλους,
που μήτε εδώ, στην πατρική σου
γη, δεν λες να σταματήσεις
σκέψεις απατηλές και ιστορίες
πλαστές –

335 είναι το ριζικό σου αυτό.
Αλλά καιρός να σταματήσουμε
τα τέτοια μεταξύ μας,
αφού κι οι δυο μας ξέρουμε καλά
την ίδια τέχνη⁴
αν είσαι εσύ μες στους θνητούς
πρώτος στις αποφάσεις και
στα πλάνα λόγια,

εγώ φημίζομαι πως ξεχωρίζω
σ' όλους τους θεούς

340 και για το ξύπνιο μου μυαλό
και για την πανουργία.
Γιατί μην πεις δεν αναγνώρισες
την Αθηνά Παλλάδα,
τη θυγατέρα του Διός, που
παραστέκομαι στον κάθε μόχθο
σου, [...]

345 και τώρα πάλι να 'μαι εδώ,
μαζί σου υφαίνω
το πανούργο πλάνο. Θα κρύψω
πρώτα αυτά τα δώρα,
όσα οι τίμιοι Φαίακες σου χάρισαν
[...].

349 Και θα σου πω μετά ποια
βάσανα σου προορίζει η μοίρα

350 να βαστάξεις στο στέρεο
σπίτι σου – πρέπει να τα
υπομείνεις,
γιατί η ανάγκη το καλεί.

Και προσοχή, μη φανερώσεις σε
κανένα, άντρα ή γυναίκα,
τον λόγο που επιστρέφεις μετά
την τόση περιπλάνηση·
αμίλητος τον κάθε πόνο σου να
υποφέρεις,

355

όποια βρισιά και βία σου
μέλλεται, να τη δεχτείς.»

[Ο Οδυσσέας αποδίδει
στις μεταμορφώσεις της θεάς
την αδυναμία του να τη γνωρίσει
και – αμφιβάλλοντας ακόμη για
τον τόπο – την παρακαλεί:]

373

«[...] Πες μου λοιπόν αν είναι
αλήθεια πως πατώ
το χώμα της γλυκιάς πατρίδας.»

375

Ανταποκρίθηκε η θεά Αθηνά,
τα μάτια λάμποντας:
«Τέτοιος ο νους σου πάντα εσένα
και το φρόνημά σου,

που εγώ δεν το βαστώ
στη συμφορά σου μόνο να σ'
αφήσω –
είσαι και γνωστικός και ξύπνιος κι
εύστροφος. [...]

387 Μόνο που δεν το θέλησα με
του πατέρα μου τον αδελφό,
τον Ποσειδώνα, να τα βάλω –
κρατούσε την οργή του αυτός,
από θυμό που εσύ του τύφλωσες
τον γιο.

390 Έλα, σκοπεύω τώρα να σου
δείξω σήματα της Ιθάκης, να
πειστείς:
αυτό είναι το λιμάνι του ενάλιου
γέροντα, του Φόρκυνα·
και να η μακρόφυλλη ελιά
στου λιμανιού την κορυφή·
εκεί στο πλάι της θα δεις
χαριτωμένη τη θαμπή σπηλιά,
τόπο ταμένο των νυμφών που
λέγονται ναϊάδες –

395 τη θολωτή κι ευρύχωρη
σπηλιά, όπου κι εσύ τόσες θυσίες
τελούσες [...].

397 Κι αυτό το καταπράσινο
βουνό είναι το δασωμένο Νήριτο.»
Έτσι μιλώντας η θεά, σήκωσε
τη νεφέλη κι ο τόπος φανερώθηκε.
Πλημμύρισε τότε χαρά
βασανισμένος ο Οδυσσέας και
θεῖος,

400 χαρούμενος σκύβει στη γη,
το κάρπιμό της χώμα φίλησε,

γήθησέν τ' ἄρ' ἔπειτα πολύτλας
δῖος Ὀδυσσεύς / χαίρων ἤ γαίῃ,
κύσε δὲ ζεῖδωρον ἄρουραν <353-
4> / 399-400

αμέσως σήκωσε τα χέρια του ψηλά
κι ευχήθηκε στις Νύμφες:
«Νύμφες ναϊάδες, θυγατέρες
του Διός, έλεγα πως ποτέ μου πια

(της μεταλλοτεχνίας, των γυναικείων εργόχειρων κτλ.), και με αυτή την ιδιότητά της εμφανίστηκε εδώ.

4 (στ. 337–40) κι οι δυο μας ξέρουμε καλά την ίδια τέχνη [...]

πανουργία. Η εξισωτική σχεδόν αυτή αντιστοιχία του Οδυσσέα με τη θεά της σοφίας αποτελεί τον μεγαλύτερο έπαινο για τον ήρωα και εξηγεί γιατί η Αθηνά τον είχε υπό την προστασία της.

5. Αθηνά με κορινθιακό κράνος. Χρυσό νόμισμα της Μακεδονίας, 336-323 περίπου π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

6. Ποσειδώνας με τρίαινα.
Λεπτομέρεια από αμφορέα
του 550-540 π.Χ. -αντίγραφο.
(Κοπεγχάγη, Εθνικό
Μουσείο)

7. Ο αναγνωρισμός
της Ιθάκης. Χαρακτικό του Φλαμαν-
δού Th. Van Thulden, 1606-69.
(Σαν Φρανσίσκο, Μουσείο Καλών
Τεχνών)

Σχέδιο αντιμετώπισης των μνηστήρων

Ύστερα κάθισαν οι δυο
στης ιερής ελιάς τον λάκκο,

420

όπου και πήραν να
στοχάζονται τον όλεθρο των
αλαζονικών μνηστήρων.

Πρώτη η θεά Αθηνά, τα μάτια
λάμποντας, μιλώντας είπε:
«Ω διογέννητε Λαερτιάδη,
Οδυσσέα πολύστροφε,
καιρός σου να σκεφτείς το πώς θα
βάλεις χέρι
στους αλαζονικούς μνηστήρες, που
τρία τώρα χρόνια

425

καταπατούν το αρχοντικό
σου· ορέγονται το ισόθεο ταίρι σου
[...].

427

Όμως εκείνη αν μέσα της
οδύρεται τον γυρισμό σου,
έξω σκορπά ελπίδες και
υποσχέσεις στον καθένα

429-30

με τα μηνύματα που
στέλνει – ωστόσο ο νους της / άλλα
μελετά.»

Της αποκρίθηκε μιλώντας
ο Οδυσσέας πολύγλωσσος:
«Απελπισία με πιάνει που το
σκέφτομαι· μέλλονταν και σ' εμένα
η μοίρα του Αγαμέμνονα,
του Ατρείδη ο όλεθρος μες
στο παλάτι,
εάν εσύ, θεά, δεν εξηγούσες
τα καθέκαστα με τη σωστή
σειρά τους.

435 Να πλέξεις όμως τώρα
τη βουλή σου, το πώς αυτούς θα
εκδικηθώ·
μόνο να μείνεις στο πλευρό μου,
θάρρος παράτολμο μέσα μου
να σταλάξεις, μ' εκείνο ανάλογο
της Τροίας,
όταν τις απαστράπτουσες επάλξεις
καταλύσαμε. [...]»

443 Ανταποκρίθηκε η θεά Αθηνά,
τα μάτια λάμποντας:

«Υπόσχομαι να είμαι στο πλευρό
σου, δεν θα σε λησμονήσω,
445 όταν θα φτάσει η ώρα για
το δύσκολο έργο. [...]

448 Έλα τώρα κοντά μου, θα σε
κάνω αγνώριστο σ' όλο
τον κόσμο:
στο λυγρό κορμί σου θα σουρώσω
το ωραίο σου δέρμα,

450 θα εξαφανίσω τα ξανθά
μαλλιά της κεφαλής σου· θα ρίξω
πάνω σου
κουρέλια, να σε σιχαθεί όποιος σε
δει ρακένδυτο·
με τσίμπλες θα θολώσω
τα περικόλλα σου μάτια,
να δείχνεις στους μνηστήρες
άσημος κι άσχημος,
αλλά και στη γυναίκα και στον γιο
σου που πίσω σου τον άφησες.

- 455** Πρόσεξε όμως, πρώτα
στον χοιροβοσκό να φτάσεις,
που νοιάζεται τους χοίρους αλλά
και θέλει το καλό σου,
- 457** τον γιο σου αγαπά,
τη φρόνιμή σου Πηνελόπη
σέβεται. [...]
- 462** Εκεί λοιπόν να μείνεις,
παρακαθήμενος να τον ρωτήσεις
όλα τα καθέκαστα· εγώ στο μεταξύ
στη Σπάρτη κατεβαίνω,
με τις πανέμορφες γυναίκες, να
φέρω πίσω τον Τηλέμαχο [...].»

8. «Υστερα κάθισαν οι δυο
στης ιερής ελιάς τον λάκκο»
και άρχισαν να σχεδιάζουν
τη μνηστηροφονία.

**Τίποτε προσφιλέστερο απ'
τους γονείς και την πατρίδα
δεν υπάρχει.**

**[Τα αρχαία ελληνικά επιδεικτικά
επιγράμματα (μτφρ. Β. Λαζανάς), ΙΧ
βιβλίο της «Παλατινής Ανθολογίας»,
σ. 261, Αθήναι 1991]**

9. Ο Οδυσσέας επαίτης.

Γ΄. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

**1. Τι πετυχαίνει ο ποιητής με
τη δραματοποίηση του νόστου και
της συνάντησης του Οδυσσέα με
την Αθηνά;**

**Λάβετε υπόψη α. ότι στην Ενότητα
αυτή είναι διάχυτη η δραματική
ειρωνεία ως τη στιγμή που ο ήρωας**

αναγνωρίζει την Ιθάκη (βλ. το Γ8 της 4ης Ενότητας, σελ. 46 του δεύτερου τόμου)· β. ότι η δραματική ειρωνεία αποτελεί μορφή επιβράδυνσης της εξέλιξης του μύθου, που επαυξάνει το ενδιαφέρον του ακροατή για τη συνέχεια (βλ. και το 7ο σχόλιο της 6ης Ενότητας, σελ. 115 του δεύτερου τόμου).

2. Ποια στοιχεία είναι αληθινά στην πλαστή ιστορία του Οδυσσέα; (στ. 286-323)

3. Η Αθηνά προσφέρει προστασία στον Οδυσσέα, διότι

.....

.....

..... ,

ενώ απουσίαζε από τις θαλασσι-
νές του περιπέτειες, επειδή δεν
ήθελε

.....

.....

(συμπληρώστε τα κενά με βάση τους στίχους 329-340 και 376-389).

- 4.** Ποια είναι τα σημαντικότερα σημεία του σχεδίου της μνηστηροφονίας (με βάση τους στίχους 352–353 και 435 κ.ε.) και για ποιες εξελίξεις μάς προετοιμάζουν;
- 5.** Ποια στοιχεία ομορφιάς του Οδυσσέα υποδηλώνονται στους στίχους 448-452;
- 6.** Διαθεματική δραστηριότητα:
Ο ξενιτεμός και ο νόστος – Ενδεικτικές υποενότητες:
 - α.** Ο νόστος του Οδυσσέα (βοηθοί και αντίπαλοι στον αγώνα του).
 - β.** Αναφορές και σε άλλους νόστους, για τους οποίους γίνεται λόγος στην Οδύσσεια (του Νέστορα, του Αγαμέμνονα, του Μενέλαου, του Αίαντα του Λοκρού).

γ. Τα προβλήματα της οικογένειας του Οδυσσέα, η αναζήτησή του, αναγνωρίσεις κατά την επιστροφή κτλ.

δ. Η αποδημία και ο γυρισμός ως χαρακτηριστικό γνώρισμα των Ελλήνων από τα αρχαία ως τα νεότερα χρόνια (αποικισμοί, μεταναστεύσεις: αίτια, επιδιώξεις, αποτελέσματα).

[Για την εργασία αυτή μπορείτε να αντλήσετε στοιχεία από τα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Α΄ και Β΄ Γυμνασίου (βλ. τις ενότητες «*Η αποδημία, ο καημός της ξενιτιάς [...]*»), από την *Αρχαία Ιστορία* (βλ. τα σχετικά με τους αποικισμούς), από τη *Γεωγραφία* (τόποι αποικισμού και μετανάστευσης), από το διαδίκτυο (ταξιδιωτικά μέσα κτλ.), και από ό,τι άλλο σχετικό βρείτε.]

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η αναγνώριση της Ιθάκης από τον Οδυσσέα ακολουθεί μια διαδικασία, που επαναλαμβάνεται και στους επόμενους αναγνωρισμούς, με τις αναγκαίες κάθε φορά προσαρμογές, γι' αυτό χαρακτηρίζεται **τυπική**:

- 1. (προϋποτίθεται) πολύχρονη απουσία εκείνου που αναγνωρίζει από αυτό που αναγνωρίζεται (συντομότερα: του αναγνωριστή από το αναγνωριζόμενο)·**
- 2. απομονώνονται τα αναγνωριστικά υποκείμενα (δηλαδή, ο αναγνωριστής και το αναγνωριζόμενο)·**
- 3. καλύπτεται το αναγνωριζόμενο·**
- 4. αποκαλύπτεται και υποβάλλεται σε δοκιμασία·**
- 5. ακολουθεί αναγνώριση και έκφραση συναισθημάτων.**

► ► Εντοπίστε τα στάδια αυτά στην αναγνωριστική διαδικασία της Ιθάκης από τον Οδυσσέα:

1

.....

.....

2

.....

.....

3

.....

.....

4

.....

.....

5

.....

.....

20ή ΕΝΟΤΗΤΑ: ξ, ο, π (περιληπτική αναδιήγηση)

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ

- Ο Οδυσσέας στο καλύβι του Εύμαιου (ξ, ο, π)
- Η Αθηνά στη Σπάρτη – Επιστροφή του Τηλέμαχου (ο, π)
- Συνάντηση του Τηλέμαχου με τον Οδυσσέα (π)
- Ο πιστός υπηρέτης Εύμαιος (ξ, ο, π)
- Οι ενέργειες των μνηστήρων και της Πηνελόπης (π)

1. Ο Οδυσσέας φτάνει στην καλύβα του Εύμαιου. Σχέδιο του Φ. Δημητριάδη, 1894-1976,

στη διασκευή της Οδύσσειας για το Δημοτικό (1958).

Α' .1. Ραψωδία ξ: Ὀδυσσέως πρὸς Εὐμαιον ὁμιλία (Συνομιλία του Οδυσσέα με τον Εὐμαιο)

Ο Εὐμαιοσ καλοδέχτηκε και φιλοξένησε στο καλύβι του τον «ζητιάνο». Από τη μεταξύ τους συνομιλία ο Οδυσσέας: α. διαπίστωσε την αφοσίωση του υπηρέτη στον αφέντη του· β. τον άκουσε να απαριθμεί με περηφάνια τη μεγάλη κτηνοτροφική περιουσία του Οδυσσέα, στην οποία είχε κι αυτός συμβάλει, και να εκφράζει παράπονο που δεν είναι εκεί να δει την προκοπή του και να τον ανταμείψει· γ. τον είδε να αγανακτεί με τους μνηστήρες, που τρωγοπίνουν κάθε μέρα στο παλάτι, αλλά και να τον διαβεβαιώνει για τη συζυγική πίστη της Πηνελόπης, όπως και για το ενδιαφέρον της να ζητεί πληροφορίες από ξένους

περαστικούς για τον άντρα της·
δ. άκουσε, τέλος, για το ταξίδι
του Τηλέμαχου στην Πελοπόννησο
και για τη φονική ενέδρα των μνη-
στήρων.

Μετά το γεύμα, ο Οδυσσέας
έδωσε στοιχεία της ταυτότητάς του:
δήλωσε πάλι Κρητικός (πρβλ. ν 286
κ.ε., σελ. 65) και διηγήθηκε μια εκτε-
ταμένη πλαστή ιστορία παρεμβάλ-
λοντας και αρκετά αληθινά στοιχεία.

Στο μεταξύ, βράδυ πια, οι βοσκοί
/υπηρέτες του Εύμαιου έφεραν
τα ζώα στο χοιροστάσιο και ετοι-
μάστηκε δείπνο με ιδιαίτερη
φροντίδα για τον «ξένο». Επειδή
όμως η νύχτα ήταν κρύα και
βροχερή, ο Οδυσσέας διηγήθηκε
μια άλλη πλαστή ιστορία, με απο-
τέλεσμα να εξασφαλίσει ζεστό
σκέπασμα και ύπνο κοντά στη φω-
τιά, ενώ ο Εύμαιος ντύθηκε καλά και

**πήγε να κοιμηθεί κοντά
στους χοίρους, για να έχει
την έγνοια τους.**

Α' .2. Ραψωδία ο: Τηλεμάχου πρὸς Εὐμαιον ἄφιξις (Ἄφιξη του Τηλέμαχου στο καλύβι του Εὐμαιου)

**Την ίδια νύχτα η Αθηνά έφτασε
στο παλάτι του Μενέλαου
στη Σπάρτη και βρήκε τον Τηλέμα-
χο ξάγρυπνο και ανήσυχο πολύ για
τον πατέρα του. Τον παρακίνησε να
επιστρέψει αμέσως στην Ιθάκη, για
να προστατέψει την περιουσία του
από τους μνηστήρες και να προλάβει,
είπε, έναν επικείμενο γάμο
της μητέρας του. Τον ενημέρωσε
και για την ενέδρα των μνηστήρων
και του συνέστησε, όταν φτάσει
στην Ιθάκη, να πάει μόνος του**

στο χοιροστάσιο. Ο Τηλέμαχος ανταποκρίθηκε αμέσως στις συστάσεις της θεάς.

Έτσι, το πρωί (36η μέρα της Οδύσσειας), μόλις άκουσε ο Μενέλαος την απόφαση του επισκέπτη του να επιστρέψει στην Ιθάκη, ετοίμασε γεύμα αποχαιρετιστήριο και πολύτιμα δώρα φιλοξενίας, και ο Τηλέμαχος, συνοδευόμενος από τον γιο του Νέστορα, ταξίδεψε με άρμα τη μέρα εκείνη ως τις Φηρές (όπου διανυκτέρευσε πάλι) και την επομένη (την 37η μέρα) έφτασε στο λιμάνι της Πύλου. Αποχαιρέτησε εκεί τον συνοδό του και έδωσε εντολή στους ναύτες, που τον περίμεναν, να ετοιμαστούν για αναχώρηση.

Την ώρα εκείνη πλησίασε τον Τηλέμαχο ο μάντης Θεοκλύμενος, ως ικέτης του αυτοεξόριστος από

το Άργος λόγω φόνου,¹ και εκείνος τον πήρε μαζί του. Με το ηλιοβασίλεμα, το καράβι απέπλευσε και όλη τη νύχτα ταξίδευε με τον Τηλέμαχο να έχει στον νου πώς θα απόφυγει την ενέδρα των μνηστήρων στην Αστερίδα.²

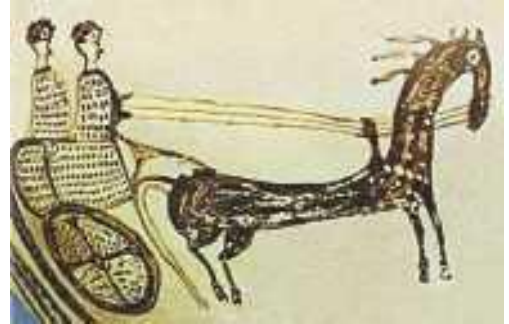
Το ίδιο βράδυ ο Οδυσσέας ξαγρυπνούσε στο καλύβι του Εύμαιου ζητώντας πληροφορίες για τη μητέρα και τον πατέρα του, αλλά και για τον ίδιο τον χοιροβοσκό: Ήταν, είπε, βασιλόπουλο, μικρόν όμως η Φοίνισσα τροφός του τον πήρε μαζί της σε φοινικικό καράβι και οι Φοίνικες έμποροι, περνώντας από την Ιθάκη, τον πούλησαν στον Λαέρτη· η Αντίκλεια τον ανάθρεψε σαν παιδί της και, όταν μεγάλωσε, τον εγκατέστησε στους αγρούς. Με τη συζήτηση, ο Οδυσσέας και ο Εύμαιος έφτασαν

ως το πρωί (της 38ης μέρας).
Την ώρα εκείνη ο Τηλέμαχος έφτανε
στον πρώτο όρμο της Ιθάκης.
Έδωσε εντολή στους ναύτες να
συνεχίσουν το ταξίδι προς
την πόλη, ανέθεσε σε σύντροφό του
τη φιλοξενία του μάντη και πήρε
τον δρόμο για το καλύβι.

- 1. Η αυτοεξορία του μάντη εξαιτίας φόβου υποδηλώνει ότι ήταν ισχυρή η αυτοδικία για τη λύση διαφορών (βλ. και ν 288-9, σελ. 86).**
- 2. Ο Τηλέμαχος έπρεπε κι αυτός να ταξιδέψει και να κινδυνέψει, για να παραλληλιστεί έτσι με τον πατέρα του. Παρακολουθήστε στον χάρτη του πρώτου τόμου σελίδας 6 το ταξίδι του, που ακολούθησε αντίστροφη πορεία από εκείνη**

της μετάβασής του στην Πύλο και στη Σπάρτη (στις ραψωδίες γ και δ, σελ. 87 – 93 του δεύτερου τεύχους).

2. Άρμα με δύο ηνιόχους. Λεπτομέρεια αγγειογραφίας σε κρατήρα του 1400 περίπου π.Χ. από τάφο της Έγκωμης - διασκευή. (Λευκωσία, Μουσείο Κύπρου]

3. Ο Τηλέμαχος στο κατώφλι της καλύβας του Εύμαιου. Σχέδιο του Φ. Δημητριάδη στη διασκευή της Οδύσσειας για το Δημοτικό (1958).

► ► Περιγράψτε την πιο πάνω εικόνα.

Α΄.3. Ραψωδία π: Άναγνωρισμός Όδυσσέως υπό Τηλεμάχου

Τον Τηλέμαχο υποδέχτηκε ο Εύμαιος όπως πατέρας τον ξενιτεμένο γιο του, ενώ ο «ζητιάνος» παρακολουθούσε τη σκηνή κρύβοντας τη συγκίνησή του. Προκάλεσε όμως τον γιο του να μιλήσει για τα προβλήματά του και τον ενθάρρυνε.

Ο Τηλέμαχος έδωσε έπειτα εντολή στον Εύμαιο να αναγγείλει στην Πηνελόπη την άφιξή του. Μόλις έφυγε ο χοιροβοσκός, η Αθηνά – άόρατη για τον Τηλέμαχο – ξαναέδωσε στον Οδυσσέα την αρχική μορφή του. Ακολούθησε αναγνώριση, ανταλλαγή πληροφοριών και συνεργασία πατέρα γιου για την εξόντωση των μνηστήρων.³

Ο Τηλέμαχος τους απαρίθμησε – 52 από το Δουλίχιο και 6 συνοδοί τους, 24 από τη Σάμη, 20 από τη Ζάκυνθο, 12 από την Ιθάκη και ο κήρυκας Μέδοντας, ο αοιδός Φήμιος και 2 θεράποντες = 108 μνηστήρες και 10 συνοδοί τους – και πρότεινε να αναζητήσουν συμμάχους, ο Οδυσσέας όμως τον βεβαίωσε ότι θα τους συμπαρασταθούν η Αθηνά και ο Δίας και κατέστρωσε αμέσως σχέδιο αντιμετώπισης των μνηστήρων.⁴

Η αφήγηση μας μεταφέρει κατόπιν από το χοιροστάσιο στο παλάτι, όπου η Πηνελόπη πληροφορήθηκε την επιστροφή του γιου της. Η είδηση όμως έφτασε και στους μνηστήρες, που αναστατώθηκαν· είδαν και το καράβι

της ενέδρας τους να φτάνει άπρακτο στο λιμάνι και συγκεντρώθηκαν όλοι στην αγορά. Ο Αντίνοος πρότεινε νέο φονικό σχέδιο για τον Τηλέμαχο και διανομή της περιουσίας του, πριν προλάβει, είπε, να απόκαλύψει τη βρόμικη ενέργειά τους στον λαό. Οι άλλοι σιώπησαν· διαφώνησε μόνο ο Αμφίνομος, αντιπροτείνοντας να διερευνήσουν πρώτα τις βουλές των θεών· όλοι συμφώνησαν μαζί του και επέστρεψαν στο παλάτι.

Η Πηνελόπη τα έμαθε όλα αυτά από τον κήρυκα Μέδοντα⁵ και οργισμένη απευθύνθηκε στον Αντίνοο κατηγορώντας τον και απαιτώντας να σταματήσουν όλοι τα αποτρόπαια σχέδιά τους. Προσπάθησε να την καθησυχάσει υποκριτικά ο διπρόσωπος πάντα Ευρύμαχος,⁶

εκείνη όμως αποσύρθηκε αμίλητη στην κάμαρή της.

Το βράδυ, ο Εύμαιος επέστρεψε στο καλύβι – ο Οδυσσέας στο μεταξύ είχε μεταμφιεσθεί πάλι από τη θεά.

3. Η αναζήτηση του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο τελειώνει εδώ· πατέρας και γιος στο εξής θα συνεργάζονται με στόχο τη μνηστηροφονία και την ανάκτηση της εξουσίας από τον Οδυσσέα.

4. Οι ομηρικοί ήρωες, ενώ εμπιστεύονται τις θεϊκές υποσχέσεις, ενεργούν σαν να εξαρτώνται όλα από τους ίδιους.

5. Ο κήρυκας Μέδοντας παίζει διπλό ρόλο: οι μνηστήρες τον εμπιστεύονται και δεν φυλάγονται

απ' αυτόν, εκείνος όμως ενδιαφέρεται για τη βασιλική οικογένεια – και θα αμειφθεί γι' αυτό κατά τη μνηστηροφονία.

6. Ο Αντίνοος, ο Αμφίνοος και ο Ευρύμαχος εκφράζουν τρεις διαφορετικούς τύπους, ως εκπροσώπους φαίνεται της ομάδας των μνηστήρων: σκληρός και αδίστακτος ο πρώτος, θεοφοβούμενος και μετριοπαθής ο δεύτερος, διπρόσωπος και υποκριτικός ο τρίτος.

4. Η Αθηνά με δόρυ και περικεφαλαία. Λεπτομέρεια αγγειογραφίας του 410 π.Χ. (Ruvo Museo Jatta)

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

α. Οδύσσεια (ξ 26-39 / <23-36> και 84-87 / <72-75>)

**– Την ώρα εκείνη ταίριαζε
στα πόδια του σαντάλια,
κόβοντας σε λουρίδες δέρμα
καλόχρωμο βοδιού. [...]
Και ξαφνικά αλυχτώντας είδαν
τον Οδυσσέα οι σκύλοι,
έπεσαν πάνω του γαβγίζοντας,
εκείνος όμως πονηρός
έσκυψε κάτω κι άφησε από το χέρι
το ραβδί.
Και μολοντούτο, εκεί στο χτήμα
το δικό του, θα ζούσε τότε
ένα κακό ντροπής, αν
ο χοιροβοσκός δεν πέταγε το δέρμα
που κρατούσε, αν δεν ορμούσε
τρέχοντας να βγει προς
την αυλόθυρα·**

όπου, με δύναμη φωνάζοντας,
απόδιωξε τους σκύλους
πετώντας πέτρες. [...] (ξ 26-39/
<23-36>)

– Είπε, κι αμέσως με τη ζώνη του
μάζεψε τον χιτώνα,
έτρεξε στα μαντριά, όπου
ασφαλίζονται κοπάδια οι χοίροι,
επήρε δυο, έφερε δυο, τους σφάζει,
τους καψάλισε,
τους λιάνισε, τους πέρασε
στις σούβλες. (ξ84-87/<72-75>)

β. Οι άσημες λεπτομέρειες

Καθώς ο Εύμαιος, ο χοιροβοσκός,
σηκώθηκε για να προλάβει
τον ξένο, που τον αλυχτούσαν
τα μαντρόσκυλα,
του 'πεσε από τα γόνατά του
τ' όμορφο, το καλοδουλεμένο

δέρμα βοδιού που ετοίμαζε για
τα σαντάλια του. Ύστερα,
καθώς πορεύονταν να σφάξει
τους δυο χοίρους
για τη φιλοξενία του γέροντα, έσφιξε
τη ζώνη του.

Αυτά, – το δέρμα, τα σαντάλια του,
το σφίξιμο της ζώνης –
το μυστικό νόημά τους (πέρα από
θεούς και μύθους,
πέρα από σύμβολα και ιδέες), μόνο
οι ποιητές τα νιώθουν.

(Γιάννης Ρίτσος, *Μαρτυρίες Β΄*,
Κέδρος, Αθήνα 1966)

►► Προσέξτε πώς ο ποιητής
Γιάννης Ρίτσος σχολιάζει σ' ένα
δικό του ποίημα μερικές λεπτομε-
ρειες από την υποδοχή και τη φιλο-
ξενία του «ζητιάνου» από τον Εύ-
μαιο.

Γ΄. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1. Πώς εφαρμόστηκε το σχέδιο που κατέστρωσε η Αθηνά στο τέλος της ραψωδίας ν και σε ποιους χώρους;**
- 2. Ο Τηλέμαχος βιάζεται τώρα να επιστρέψει στην Ιθάκη, όπως βιαζόταν και πριν από περίπου έναν μήνα (στη ραψωδία δ, σελ. 87 του δεύτερου τεύχους). Πώς μπορεί να εξηγηθεί η ενδιάμεση άπρακτη παραμονή του στη Σπάρτη;**

Λάβετε πρώτα υπόψη σας τα εξής: Ο Τηλέμαχος είναι πρόσωπο ποιητικό/λογοτεχνικό, και ένα ποιητικό πρόσωπο «ζει» μόνο όσο διαρκεί ο ρόλος του μέσα στο έργο· όταν αποσύρεται από το προσκήνιο, παύει να υπάρχει ως τη στιγμή που

θα χρειαστεί να ανασυρθεί, για να συνεχίσει τον ρόλο του. Το ίδιο ισχύει για τους ναύτες που περίμεναν άπρακτοι στο λιμάνι, για τους μνηστήρες που είχαν στήσει ενέδρα, όπως και για την Πηνελόπη, που τώρα επανέρχονται στο προσκήνιο. (Πρβλ. τα σημερινά πολυεπίπεδα σίριαλ, όπου οι ήρωες μιας ιστορίας ανασύρονται κάθε φορά στην κατάσταση που βρίσκονταν τη στιγμή που αποσύρθηκαν. Και θεωρούμε αυτόν νόητο ότι το ενδιάμεσο διάστημα, που γεμίζει με τη δράση των ηρώων παράλληλων ιστοριών, ήταν για εκείνους χρόνος νεκρός.)

- 3.** Ο ποιητής επιφυλάσσει ιδιαίτερη μεταχείριση στον πιστό υπηρέτη Εύμαιο. Πού φαίνεται αυτό;
- 4.** Στην Ενότητα αυτή είναι διάχυτη

η (δραματική) ειρωνεία. Ποια στοιχεία την τρέφουν και πώς λειτουργεί;

5. Με την επιστροφή του Τηλέμαχου δραστηριοποιούνται πάλι οι μνηστήρες (μετά τη ραψωδία δ, σελ. 87 του δεύτερου τεύχους): ποιοι ξεχωρίζουν ανάμεσά τους, τι φοβούνται, τι προτείνουν και τι απόκαλύπτουν οι προτάσεις τους; (με βάση τις τελευταίες παραγράφους της περίληψης της ραψωδίας π – δείτε και το σχόλιο 6).

5. Το καράβι της Κερύνειας. Αντίγραφο του πλοίου που ναυάγησε στα ανοιχτά της Κερύνειας μετά το 306 π.Χ.

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Ποια είναι τα σημαντικότερα γεγονότα των ραψωδιών ξ, ο, π;

Α΄. ΚΕΙΜΕΝΟ

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ·

- Υποδοχή του Τηλέμαχου από τον Εύμαιο
- Συνάντηση του γιου με τον αγνώριστο ακόμη πατέρα του

1. Ο Εύμαιος υποδέχεται τον Τηλέμαχο.
(Πηγή: Ομήρου Οδύσσεια 3)

► ► Πρβλ. και την 3η εικόνα της 20ής Ενότητας (σελ. 95).

Υποδοχή του Τηλέμαχου και συνομιλία με τον Εύμαιο

Οι δυο τους πάλι, ο Οδυσσέας και πλάι ο θείος χοιροβοσκός,

ανάβοντας χαράματα φωτιά,
ετοίμαζαν το πρωινό τους [...].

5 Ωστόσο οι σκύλοι, που
γαβγίζουνε τους ξένους, μόλις τον
είδαν
τον Τηλέμαχο να πλησιάζει, έτρεξαν
γύρω του κουνώντας την ουρά τους

—
δεν τον εγάβγισαν. Το πήρε ο θείος
Οδυσσέας είδηση
που τα σκυλιά τον χάιδευαν με
την ουρά τους, κι ήλθε
στα αυτιά του

9 χτύπος από βήματα. Αμέσως
γύρισε στον Εύμαιο μιλώντας [...]
[Και ανήγγειλε την άφιξη κάποιου
γνωστού, αφού «δεν αλυχτούν
οι σκύλοι».]

15 Δεν πρόλαβε να πει τον λόγο
του, κι ο αγαπημένος γιος του

πρόβαλε στη θύρα. Τα ἔχασε
ο χοιροβοσκός,
κι ὅπως πετάχτηκε ὄρθιος, του
πέφτουν οι κούπες απ' το χέρι,
που τις ετοίμαζε να συγκεράσει
κρασί σπινθηροβόλο.
Τρέχοντας, με τον κύρη του
αντικρίστηκε και βουρκωμένος
τον ασπάστηκε

20 στην κεφαλή, στα δυο ωραία
του μάτια, στα δυο του χέρια.
Με πόση αγάπη ένας πατέρας
υποδέχεται τον γιο του,
που γύρισε επιτέλους από χώρα
μακρινή πάνω στα δέκα χρόνια,
μοναχογιός μονάκριβος,
μεγαλωμένος με βάσανα και κόπο·
ἔτσι και τον θεόμορφο Τηλέμαχο
τον ἔσφιξε στην αγκαλιά του
25 ο θεῖος¹ χοιροβοσκός και τον
εγέμισε φιλήματα,

σάμπως να γλίτωσε από θάνατο.
Ολοφυρόμενος τον
προσφωνούσε και σαν πουλιά
τα λόγια του πετούσαν:
«'Ηλθες, γλυκό μου φως! Κι εγώ
δεν έλεγα πως θα σε ξαναδούν
τα μάτια μου,
αφότου εμίσεψες με το καράβι σου
στην Πύλο.

**ἦλθες, Τηλέμαχε, γλυκερόν φάος!
<23>/28**

30 Μα τώρα εμπρός, κόπιασε
μέσα, παιδί μου αγαπημένο,
να σε χαρεί η ψυχή μου
βλέποντας πως είσαι πάλι εδώ,

**ἀλλ' ἄγε νῦν εἴσελθε, φίλον τέκος,
ὄφρα σε θυμῶ / τέρψομαι
<25-6>/30-31**

φτασμένος απ' τα ξένα. [...]»

37 **Κι ο συνετός Τηλέμαχος**
ανταποκρίθηκε:
«Μεγάλη μου χαρά, καλέ μου
γέροντα· για τη δική σου εξάλλου
χάρη
βρίσκομαι εδώ, για να σε δουν
τα μάτια μου, τον λόγο σου
40 ν’ ακούσω, ανίσως είναι ακόμη
στο παλάτι η μάνα μου [...].»
44 Πήρε ξανά τον λόγο ο Εύμαιος,
της συντροφιάς του ο πρώτος:
45 «Μένει και παραμένει
στο παλάτι, καρτερικά υπομένοντας·
φεύγουν οι μέρες της κι οι νύχτες
όλες,
χάνονται μες στη συμφορά, κι αυτή
μουσκεύει με τα δάκρυά της.»
Είπε, και πήρε από το χέρι του
το χάλκινό του δόρυ.
Εκείνος μέσα πέρασε πατώντας
το λίθινο κατώφλι,

50 προχώρησε κι ο Οδυσσέας
υποχώρησε, πήγε ο πατέρας του
να σηκωθεί,
αλλά από μέρους του ο Τηλέμαχος
τον εμποδίζει λέγοντας:
«Κάθισε, ξένε μου· θα βρούμε
εμείς αλλού τη θέση μας
σ' αυτή τη στάνη· δική μας είναι
[...].»

55 Έτσι του μίλησε, κι αυτός
μετακινήθηκε και ξανακάθισε·
τότε ο χοιροβοσκός έστρωσε κάτω
χλοερά κλαδιά κι απάνω τους
προβιά, όπου κι ακούμπησε
ο αγαπημένος γιος του Οδυσσέα.
Ευθύς τους έφερε μπροστά τους
τινάκια
με κρέατα ψημένα, όσα περίσσεψαν
από το χθεσινό τους δείπνο.

60 Κι ακόμη με σπουδή γέμισε
τα πανέρια τους ψωμί και
συγκερνούσε

στη γαβάθα το γλυκόπιτο κρασί –
πήγε μετά κι αντίκρυ κάθισε

στον θείο Οδυσσέα.

Εκείνοι τότε απλώνουν στο έτοιμο
φαγητό τα χέρια τους,
κι όταν εκόρεσαν τον πόθο τους για
το φαΐ και το πιυτό,

65 γύρισε ο Τηλέμαχος στον θεϊκό
χοιροβοσκό και τον προσφώνησε:
«Πες μου, παππούλη,² από πού
μας ήλθε ο ξένος; πώς έτσι και τον
έφεραν

προς την Ιθάκη οι ναυτικοί; για
ποια γενιά τους καμαρώνουν;

ἄττα, πόθεν τοι ξεῖνος ὄδ' ἴκετο;
πῶς δέ ἐ ναῦται / ἤγαγον εἰς
Ἰθάκην; <57-8> / 66-7

Γιατί φαντάζομαι δεν έφτασε πεζός
αυτός στα μέρη μας.»

Και τότε, Εύμαιε χοιροβοσκέ,
πήρες τον λόγο κι αποκρίθηκες:³

**τόν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη
Εὐμαιε συβῶτα <60>/69**

70 «Και βέβαια θα σου πω, παιδί μου, όλη την αλήθεια. Για τη γενιά του από τη μεγάλη Κρήτη καμαρώνει· λέει πως περιπλανώμενος γνώρισε παραδέρνοντας πολλών ανθρώπων πολιτείες, γιατί ένας δαίμονας του όρισε τη μοίρα αυτή· πως τώρα ξέφυγε από καράβι Θεσπρωτών – έτσι πως έφτασε

75 στη στάνη μου. Εγώ σ' τον παραδίδω, και κάμε τον εσύ ό,τι θελήσεις [...].»

77 Ο συνετός Τηλέμαχος αντιμιλώντας είπε: «Εὐμαιε, δάγκωσε αλήθεια την ψυχή μου ο λόγος σου·

γιατί πώς θα μπορούσα εγώ
τον ξένο να δεξιωθώ στο σπίτι μου;

80 Είμαι ακόμη νέος πολύ, δεν
εμπιστεύομαι τα χέρια μου,
για ν' αποκρούσω κάποιον, αν
πρώτος αγριέψει. [...]

87 Τον ξένο ωστόσο που έφτασε
στο υποστατικό σου εδώ
υπόσχομαι πως θα τον ντύσω με
χλαίνη και χιτώνα, ωραία ρούχα,
πως θα του δώσω ξίφος δίκοπο και
πέδιλα στα πόδια του –

90 μετά θα τον ξεπροβοδίσω
όπου η ψυχή κι η όρεξή του θέλουν.
Αν πάλι προτιμάς, λέω να τον
κρατήσεις στο καλύβι σου
κι εσύ να τον φροντίζεις· εγώ θα
στείλω ρούχα εδώ
και το απαραίτητο ψωμί για
την τροφή του, να μη σου γίνει
βάρος [...].

Όμως εκεί, με τους μνηστήρες, δεν
θα τον αφήνα εγώ
να 'ρθει. Είναι το θράσος τους
μεγάλο και ξεδιάντροπο,
μην τον χλευάσουν, οπότε η λύπη
μου θα γίνει ασήκωτη. [...]»

λίην γαρ ἀτάσθαλον ὕβριν ἔχουσι
<86>/96

1 (στ. 25) ο θείος χοιροβοσκός:
Ο χαρακτηρισμός θείος/δῖος (< Ζεὺς /Διός), που αποδίδεται συνήθως σε σημαντικούς ήρωες (βλ. π.χ. τον στίχο 7), αποτελεί ένδειξη της συμπάθειας που τρέφει ο ποιητής για τον Εύμαιο (βλ. και το σχόλιο 3).

2 (στ. 66) παπούλη/ἄττα: Ο τύπος ἄττα είναι αρχαία ινδοευρωπαϊκή λέξη, που υποδηλώνει οικειότητα·

στα ελληνικά επιβίωσε μόνο ως προσφώνηση – και στην Οδύσσεια μόνο για τον Εύμαιο.

3 (στ. 69) Και τότε, Εύμαιε χοιροβοσκέ, πήρες τον λόγο κι αποκρίθηκες: Προσφωνώντας ο ποιητής τον Εύμαιο σε δεύτερο πρόσωπο (μόνο σ' αυτόν στην Οδύσσεια), εκφράζει τη συμπάθειά του για τον πιστό αυτόν υπηρέτη αλλά και τη συμμετοχή του στη συζήτηση, λες και είναι μέλος της παρέας τους.

2. «Το πήρε ο θεός Οδυσσέας είδηση...»

3. Πινάκιο/πίατο της κλασικής εποχής. (Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα)

4. Κύπελλο από τις ανα-
σκαφές του 1930
στην Ιθάκη.

5. Σιδερένιο βασιλικό ξίφος του 600
περίπου π.Χ. από το Κούριο.
(Λευκωσία, Μουσείο Κύπρου)

Συνομιλία του «ξένου» με τον Τηλέμαχο

100 Πήρε τον λόγο τώρα και του
μίλησε βασανισμένος ο Οδυσσέας
και θεΐος:
«Φίλε, θαρρώ πως επιτρέπεται να
πω κι εγώ τον λόγο μου.
Σ' ακούω αλήθεια κι η καρδιά μου
γίνεται κομμάτια,
με τις ξεδιαντροπιές που λέτε
των μνηστήρων, όσα μες
στο παλάτι

μηχανεύονται και δεν σε
λογαριάζουν, ας είσαι αυτός
που είσαι.

100 Πες μου, [...] μήπως από
φωνή θεού
σ' εχθρεύεται ο λαός; ή πικραμένος
κατηγορείς
τ' αδέρφια σου; Κι όμως σ' αυτά
στηρίζεται
όποιος συναγωνίζεται μαζί τους, αν
έχει σηκωθεί φιλονικία μεγάλη.
Νέος ας ήμουν κι εγώ, αν είχα
το κουράγιο σου,

110 να 'μουν ο γιος του άψογου
Οδυσσέα· [...]

112 τότε επιτόπου να μου κόψει
το κεφάλι ο κάθε ξένος,
αν δεν γινόμουν σ' όλους αυτούς
η συμφορά τους [...].

115 Αν πάλι, έναν εμένα,
οι πολλοί με δάμαζαν,

**καλύτερα μες στο παλάτι μου
νεκρός να πέσω χτυπημένος,
παρά να βλέπουν συνεχώς
τα μάτια μου τα ανόσια
έργα τους' [...].»**

**βουλοίμην κ' ἐν ἔμοϊσι κατακτά-
μενος μεγάροισι / τεθνάμεν ἢ
τάδε γ' αἰέν ἀεικέα ἔργ' ὀράασθαι
<106-7> / 116-7**

115 Ανταποκρίθηκε στα λόγια του
ο φρόνιμος Τηλέμαχος:
«Ξένε, ξεκάθαρα, χωρίς
περιστροφές θα σου μιλήσω.
Μήτε ο λαός μ' εχθρεύεται κι είναι
βαρύς μαζί μου,

125 μήτε τ' αδέλφια μου
κατηγορώ, που όποιος
συναγωνίζεται μαζί τους,
βρίσκει σ' αυτά πράγματι στήριγμα,
αν σηκωθεί φιλονικία μεγάλη.

Γιατί ο Κρονίδης τη γενιά μας
μονόκληρη την έκαμε·
μοναχογιό τον γέννησε ο Αρκείσιος
τον Λαέρτη,
μοναχογιό ο Λαέρτης τον πατέρα
μου Οδυσσέα·

130 κι ο Οδυσσέας πάλι μόνο
εμένα έσπειρε και μ' άφησε⁴
σε τούτο το παλάτι, αλλά δεν
πρόλαβε το όφελος να δει.
Και να στο σπίτι τώρα χιλιάδες
οι κακόβουλοι ξεφύτρωσαν· [...]

136 τόσοι της μάνας μου
οι μνηστήρες, τόσοι λυμαίνονται⁵
το βιος μου.
Κι εκείνη μήτε αρνείται τον μισητό
της γάμο μήτε μπορεί
να βάλει τέλος στην υπόθεση·
στο μεταξύ τρων κι αφανίζουν

οι μνηστήρες τ' αγαθά μου· ακόμη λίγο, θα με φαν κι εμένα ολόκληρο –
140 όμως αυτά το ξέρω πως είναι στο χέρι των θεών.

Ο Τηλέμαχος δίνει εντολή στον Εύμαιο να ενημερώσει την Πηνελόπη για την επιστροφή του

Και τώρα, γέροντά μου, όσο μπορείς πιο γρήγορα, πήγαινε στη συλλογισμένη Πηνελόπη, το νέο να πεις πως είμαι σώος, πως έφτασα καλά από την Πύλο.

Εγώ προς το παρόν θα μείνω εδώ. Εσύ γύρισε πάλι πίσω, αφού μόνο σ' εκείνην / αναγγείλεις το μήνυμά μου·

144-5 από τους Αχαιοούς άλλος κανείς μην πάρει είδηση,

αφού πολλοί θέλουν και μελετούνε
το κακό μου.» [...]]

170 Μιλώντας έτσι, τον ξεσήκωσε·
έπιασε αμέσως τα σαντάλια του
στο χέρι

171-2 και τα 'δεσε ο χοιροβοσκός
στα πόδια του – / ύστερα κίνησε να
πάει στην πόλη.

4 (στ. 129-30) Το γενεαλογικό
δέντρο της βασιλικής οικογένειας
της Ιθάκης:

Αρκείσιος → Λαέρτης → Οδυσσέας
→ Τηλέμαχος.

5 (στ. 136) τόσοι λυμαινόνται
το βιος μου: τόσοι ρημάζουν/ κατά-
στρέφουν την περιουσία μου.

6. «Νέος ας ήμουνα κι εγώ,
αν είχα το κουράγο σου...»

7. Ο Δίας σε αργυρό νόμισμα της Μακεδονίας (310-290 π.Χ.). (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο)

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Απόσπασμα δημοτικού τραγουδιού

**Καλύτερα να σκοτωθώ, καλλιὰ ἔχω
να ποθάνω,
παρά να έχω την ντροπή
στον κόσμο τον απάνω.**

καλλιὰ: καλύτερα

**(Από το βιβλίο του Αναστασιάδη,
ό.π., σ. 155)**

►► Πώς αντιμετωπίζουν την προσβολή ο ήρωας του πιο πάνω δημοτικού τραγουδιού και ο Οδυσσέας; (στ. 115-117)

Γ΄. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1.** Ποια τεχνική χρησιμοποιεί ο ποιητής στη σκηνή της άφιξης του Τηλέμαχου στο καλύβι και τι πετυχαίνει;
- 2.** Πώς συμπεριφέρεται ο Τηλέμαχος προς τον Εύμαιο και τον «ξένο»;
- 3.** Σε ποιο σημείο της συνομιλίας Τηλέμαχου – Εύμαιου παρεμβαίνει ο «ξένος» και τι φαίνεται να επιδιώκει;
- 4.** Εντοπίστε την τεχνική των «άστοχων ερωτημάτων» (στ. 105 κ.ε.) και προσδιορίστε τη λειτουργία της (αφού θυμηθείτε το Β₁ της 16ης Ενότητας, σελ. 130 του 4ου τόμου)
- 5.** Να διακρίνετε α. χαρακτηριστικές λεπτομέρειες (κυρίως στους στ. 5–20)

και β. μεταφορικές εκφράσεις
(κυρίως στους στ. 78, 93, 97, 102,
132).

8 Η Πηνελόπη πολιορκείται από τους
μνηστήρες. Έργο του Βρετανού
ζωγράφου J. W. Waterhouse, 1849-
1917. (Gallery και Μουσείο Τέχνης,
Άμπερντιν Μ. Βρετανίας)

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Να περιγράψετε (σε 4–5 γραμ-
μές) τη συμπεριφορά του Οδυσσέα
εστιάζοντας κυρίως στην αυτο-
συγκράτησή του και στο μάθημα
παλικάριάς που δίνει στον γιο του.

A large rectangular area with a light orange background and a dark orange border. It contains 20 horizontal rows of small black dots, resembling a dotted line for handwriting practice.

22ή ΕΝΟΤΗΤΑ: π 185-336/ <167-307>

Α΄. ΚΕΙΜΕΝΟ

ΚΥΡΙΑ ΘΕΜΑΤΑ

- Αναγνώριση του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο
- Κατάστρωση σχεδίου αντιμετώπισης των μνηστήρων

1. Η Αθηνά σε νόμισμα της Κάτω Ιταλίας - 5ος αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Η Αθηνά δίνει εντολές στον Οδυσσέα, αίρει* την παραμόρφωσή του και ο Τηλέμαχος αιφνιδιάζεται

[Όταν έφυγε ο Εύμαιος, η Αθηνά κάλεσε τον Οδυσσέα έξω από το καλύβι, και του είπε:]

185

«Λαερτιάδη διογέννητε,

ω πολυμήχανε Οδυσσέα,
έφτασε η ώρα, ομολογήσου τώρα
στο παιδί σου, μην του κρύβεσαι·
οι δυο να συνταιριάξετε τον φόνο
των μνηστήρων και τον χαλασμό
τους,

κι ύστερα κατεβαίνετε

στη δοξασμένη πόλη. Αλλά κι εγώ
δεν πρόκειται να σας αφήσω για
πολύ – φλέγομαι αλήθεια

190

να μπω σ' αυτή τη μάχη.¹»

Είπε, και τον ακούμπησε

τον Οδυσσέα η Αθηνά με το χρυσό
ραβδί της.

Του φόρεσε γύρω στο στήθος

πουκαμίσσα καθαρή

και πανωφόρι. Και ξαφνικά
ξανάνιωσε, έδειξε πιο ψηλός·
το δέρμα του έγινε πάλι μελαχρινό,
τα μάγουλά του τσίτωσαν,
195 και μαύρισε το γέني γύρω
στο πιγούνι.

Το έργο της τελειώνοντας,
απομακρύνθηκε η θεά· ο Οδυσσέας
όμως
προχωρούσε τώρα στην καλύβα.

Τον είδε ο γιος του κι έμεινε
έκθαμβος, γύρισε αλλού το βλέμμα
του με δέος,
μήπως του φανερώθηκε κάποιος
θεός.

200 Κι όπως του μίλησε, πέταξαν
σαν πουλιά τα λόγια του:
«Αλλιώςτικος φαντάζεις τώρα,
ξένε, παρ' ό,τι πριν·
άλλα τα ρούχα σου, άλλαξε και
το δέρμα σου.

Ανίσως είσαι ένας θεός απ' όσους
τον απέραντο ουρανό κρατούν,
σπλαχνίσου μας, κι εμείς θα σου
προσφέρουμε

205-6 θυσία ευχάριστη, δώρα από
δουλεμένο μάλαμα. / Μόνο ελέησέ
μας.»

2. «Όχι, [...] δεν είσαι εσύ
ο πατέρας μου...»

3. Η αναγνώριση
του Οδυσσέα
από τον Τηλέμαχο.

Έργο του Γάλλου

ζωγράφου L. Doucet, 1880. (Παρίσι,
Ανωτάτη Εθνική Σχολή Καλών
Τεχνών)

Ο Οδυσσέας αποκαλύπτεται και αναγνωρίζεται από τον Τηλέμαχο

Πήρε τον λόγο τότε κι
αποκρίθηκε βασανισμένος
ο Οδυσσέας και θεΐος:
«Όχι, θεός δεν είμαι, πώς με
φαντάστηκες αθάνατο;
Είμαι ο πατέρας ο δικός σου· που
εσύ για χάρη του στενάζεις
210-11 και πολλά υποφέρεις,
σηκώνοντας τα βάρη από βίαιες
πράξεις / άλλων ανδρών.»
Μιλώντας, φίλησε τον γιο του κι
άφησε να κυλήσουνε από
τις παρειές
στο χώμα δάκρυα, που πριν με
τόση επιμονή τα συγκρατούσε.
Αλλά ο Τηλέμαχος δεν ήθελε να το
πιστέψει πως έβλεπε μπροστά του
215 τον πατέρα του, γι' αυτό πήρε
ξανά τον λόγο και του μίλησε:

«Όχι, δεν είσαι ο Οδυσσέας εσύ,
δεν είσαι εσύ ο πατέρας μου·

217-18 ένας θεός θα με μαγεύει,
για να στενάζω και να οδύρομαι /
ακόμη πιο πολύ.

Γιατί δεν θα μπορούσε κανείς
θνητός, με το δικό του το μυαλό,

220 να φανταστεί το έργο αυτό·
εκτός κι αν τον συνέτρεχε²

221-2 κάποιος θεός που εύκολα,
αν θέλει, κάνει τον γέρο νέο / και
τον νέο γέρο.

Εσύ πρωτύτερα ήσουν γέρος,
ντυμένος με άσχημα κουρέλια,
και τώρα μοιάζεις στους θεούς που
τον απέραντο ουρανό κρατούν.»

225 Του αντιμίλησε έπειτα
ο Οδυσσέας πολυμήχανος:

τόν δ' άπαμειβόμενος προσέφη
πολύμητις Όδυσσεύς <201> / 225

«Τηλέμαχε, όχι, δεν σου πρέπει με
τον πατέρα σου στο πλάι,
να αποθαυμάζεσαι τόσο πολύ και
να αμφιβάλλεις.
Δεν πρόκειται άλλος Οδυσσέας να
φτάσει εδώ·
είναι μπροστά σου κι είμαι εγώ·
που πάτησα τα πατρικά μου
χώματα

230-1 μετά από πάθη φοβερά κι
από μεγάλη περιπλάνηση – / είκοσι
χρόνια πάνε τώρα.

Το έργο αυτό που βλέπεις και
θαυμάζεις, είναι της Αθηνάς που της
αρμόζει

του πολέμου η λεία· εκείνη μ' έκανε
όπως θέλει και μπορεί,
τη μια να μοιάζω με φτωχό ζητιάνο,

235 την άλλη νέος που φορεί
στο σώμα του ωραία ρούχα. [...]

239 Μιλώντας, υποχώρησε και
κάθισε, αλλά ο Τηλέμαχος

240

χύθηκε πάνω του
οδυρόμενος, και βουρκωμένος
τώρα τον αγκάλιασε.

Τότε τους συνεπήρε και τους δυο
του θρήνου ο ίμερος·³
σπαραχτικά θρηνούσαν, πιο
δυνατά κι από πουλιά,
σαν αετοί, γύπες γαμψώνυχοι, που
τα μικρά τους
κυνηγοί τούς άρπαζαν, προτού
ξεπεταρίσουν·

245

τόσο πικρό και το δικό τους
δάκρυ από τα βλέφαρά τους
κύλησε.

Και θα μπορούσε ο οδυρμός τους
να κρατήσει ώσπου να δύσει
ο ήλιος,
αν ο Τηλέμαχος δεν προσφωνούσε
τον πατέρα του:
«Με ποιο καράβι, αγαπημένε μου
πατέρα, ποιοι ναυτικοί

σ' ἔφεραν στην Ἰθάκη; για ποια
γενιά καμάρωναν;

250

Φαντάζομαι δεν ἔφτασες
στα μέρη μας πεζός.»

Αμέσως του ἀποκρίθηκε
βασανισμένος ο Οδυσσεύς και
θεῖος:

τόν δ' αὖτε προσέειπε πολύτλας
δῖος Ὀδυσσεύς <225>/251

«Παιδί μου, την ἀλήθεια θέλω να
σου πω·
οι Φαίακες, θαλασσινοί διάσημοι, μ'
οδήγησαν – ξεπροβοδούν αυτοί
κι άλλους πολλούς, ὅποιον πατήσει
στο νησί τους. [...]

259

Κι ἔφτασα εδῶ με σύσταση
της Ἀθηνάς,

260

να αποφασίσουμε μαζί
τον φόνο των ἐχθρών μας.

Ἐλα λοιπόν, λογάριασε και μέτρησέ
μου τους μνηστήρες [...].»

**1 (στ. 189-90) φλέγομαι αλήθεια να
μπω σ' αυτή τη μάχη: Η Αθηνά
προβάλλει εδώ με την πολεμική της
ιδιότητα.**

**2 (στ. 220-1) εκτός κι αν τον συνέ-
τρεχε κάποιος θεός: εκτός κι αν τον
βοηθούσε κάποιος θεός.**

**3 (στ. 241) τους συνεπήρε [...] του
θρήνου ο ίμερος: τους συνεπήρε
ο πόθος να θρηνήσουν (ίμερος =
πόθος)**

**4. Ασπίδα. Λεπτομέρεια αγ-
γειογραφίας του 6ου αι. π.Χ.
(Αρέτσο, Κρατικό Μουσείο)**

**5. Χάλκινο άγαλμα
της Αθηνάς του 3ου αι.
π.Χ. (Αθήνα, Εθν. Αρχαιολ.
Μουσείο)**

Ο Οδυσσέας καταστρώνει σχέδιο δράσης

[Ο Τηλέμαχος τους απαριθμεί⁴ και αποφασίζουν τρόπο αντιμετώπισής τους.]

298 «[...] / Μα τώρα εσύ, μόλις φανεί στον ουρανό η Αυγή, πήγαινε σπίτι, ανακατέψου πάλι με

τους περήφανους μνηστήρες –

300 εμένα θα με κατεβάσει

αργότερα στην πόλη
ο χοιροβοσκός,

με τη μορφή ενός γέρου, κουρελή

ζητιάνου.

Κι αν μέσα στο ίδιο μου το σπίτι

εκείνοι με καταφρονήσουν,

να μείνει ψύχραιμη η καρδιά σου,

βλέποντας

το κακό που πάσχω· ακόμη κι αν

στο πάτωμα με σύρουν απ’

τα πόδια

305 να με πετάξουν έξω, ή ρίξουν
τις βολές τους πάνω μου, βλέπε
και κάνε εσύ υπομονή. Μόνο με
λόγια μαλακά τους λες
τις αφροσύνες τους να
σταματήσουν. Αυτοί, είναι σίγουρο,
δεν θα σ' ακούσουν· γιατί τους
μέλλεται η μοιραία μέρα.
Αλλά και κάτι άλλο έχω να σου πω,
να το φυλάξει ο νους σου:

310 μόλις φωτίσει το μυαλό μου
πολύβουλη η Αθηνά,
εγώ κουνώντας το κεφάλι θα σου
κάνω νεύμα, πιάνεις εσύ τότε
το νόημα, κι αμέσως σηκώνεις
τα όπλα του πολέμου
που παραμένουν στη μεγάλη
αίθουσα⁵ – να τα μαζέψεις όλα
στη γωνιά της πάνω κάμαρης. [...]

324 Μόνο για μας τους δυο άφησε
μέσα δυο σπαθιά, δυο δόρατα,

325

και δυο σκουτάρια από
βοδίσιο δέρμα· πρόχειρα να 'ναι,
όταν διαλέξουμε την ώρα να
εφορμήσουμε. Μετά η Παλλάδα
Αθηνά
θα τους μαγέψει αυτούς, αλλά κι
ο Δίας βαθυστόχαστος.
Και κάτι ακόμα θα σου πω, να το
θυμάσαι·
αν είσαι γιος μου κι αίμα μου, κανείς
μην πάρει είδηση

330

πως ο Οδυσσέας βρίσκεται
στο σπίτι. Μήτε ο Λαέρτης να το
μάθει
μήτε ο χοιροβοσκός μήτε άλλος
άνθρωπος δικός μας –
ούτε κι η ίδια η Πηνελόπη.
Μόνο εσύ κι εγώ, μαζί να δούμε
των γυναικών το φρόνημα
και λέω να δοκιμάσουμε
τους άλλους δούλους· αν κάποιος
μας τιμά

335

και μας φοβάται, και ποιος
καθόλου δεν μας λογαριάζει
κι εσένα σε ατιμάζει, κι ας είσαι
αυτός που είσαι.»

4 Βλέπε την απαρίθμηση των μνη-
στήρων στην περίληψη της ραψω-
δίας π (20ή Ενότητα, σελ. 97).

5 (στ. 312-3) Φαίνεται ότι συνήθιζαν
να διατηρούν τα όπλα κρεμασμένα
στους τοίχους του ανδρωνίτη/
του «μεγάρου».

Β΄. ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

**Αναγνώριση του Ορέστη από
την αδελφή του, την Ηλέκτρα**

[Η Ηλέκτρα ζούσε δυστυχισμένη
στα ανάκτορα των Μυκηνών, όπου
βασίλευε ο Αίγισθος και η Κλυ-
ταιμνήστρα (μετά τη δολοφονία

του Αγαμέμνονα), και περίμενε εκδικητή τον Ορέστη, που μικρόν τον είχε φυγαδεύσει στη Φωκίδα.

Στο ακόλουθο απόσπασμα ο Ορέστης, που έχει επιστρέψει, συναντά την αδελφή του.]

Ηλ. Ξέρεις ποιον καλούσα
στις ευχές μου;

Ορ. Ξέρω. Τον Ορέστη λαχταρού-
σες· λιώνοντας.

Ηλ. Και που τον λαχταρούσα μή-
πως εισακούστηκα;

Ορ. Εγώ είμαι. Μην ψάχνεις άλλον
από μένα.

Ηλ. Ξένε, γιατί; Κακό μου πλέκεις
δόλο;

Ορ. Ο ίδιος τότε· εναντίον μου.

Ηλ. Περιπαίζεις τα δεινά μου.

Ορ. Και τα δικά μου τότε.

Ηλ. Ορέστη να σε πω; Είσαι
ο Ορέστης;

**Ορ. Τον Ορέστη βλέπεις. Το
απίστευτο.**

**[Ο Ορέστης παρουσιάζει σημάδια
που πείθουν την αδελφή του – και
συνεχίζει:]**

**Κράτα την· κράτα την τη χαρά
σου μην ξεσπάσει.**

Μας μισούν οι πιο δικοί μας.

**Ηλ. Αχ λαχτάρα γλυκιά του πατρι-
κού μου. Μόνη!**

Δάκρυα και ελπίδα μου

Της γενιάς μας σωτήρα

**Τα χέρια σου τα δυνατά θα το
ξαναπάρουν**

το πατρικό μας.

**Των ματιών μου χαρά είσαι·
τετράδιπλη.**

Πατέρα μου σε λέω

**Μάνα μου είσαι. [...] Εκείνην τη
μισώ.**

**Και της σφαγμένης αδερφής μας
[= της Ιφιγένειας]**

είσαι ο πιστός ο αδερφός.
Ο εκδικητής.
Να μας συντρέξει μόνο η Ισχύς
και η Δίκη
και πάνω απ' όλους ο Δίας
ο μέγιστος.

(Αισχύλος, Χοηφόροι, στ. 216–245,
μτφρ. Κ. Τοπούζης, εκδ.
Επικαιρότητα, Αθήνα 1991)

Γ'. ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Η Αθηνά στους στ. 185-190 έδωσε
στον Οδυσσέα τρεις εντολές:

α.....

.....

.....,

β.....

.....

.....,

Υ.....

.....

.....

και μία υπόσχεση:

.....

.....

.....

.....

που προοικονομεί.

.....

.....

.....

.....

- 2.** Να συγκρίνετε τον τρόπο με τον οποίο έγινε η αναγνώριση α. του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο (στ. 196-260) και β. του Ορέστη από την Ηλέκτρα (στο παραπάνω «παράλληλο κείμενο»). Τι διαπιστώνετε; (συμβουλευτείτε πρώτα το Δ΄ της 19ης Ενότητας, σελ. 86-87).

- 3.** Ποιες συναισθηματικές κατάστασεις ζει ο Τηλέμαχος μέχρι να αναγνωρίσει τον πατέρα του; και πώς μπορεί να δικαιολογηθούν;
- 4.** Στην παρομοίωση των στίχων 242-245 υπάρχει διαφορά στους όρους που παρομοιάζονται: οι αετοί θρηνούν επειδή έχασαν τα μικρά τους, ενώ ο Οδυσσέας κι ο Τηλέμαχος επειδή συναντήθηκαν. Πώς μπορεί να δικαιολογηθεί αυτή η διαφορά;

6. Αιχμή δόρατος από τη Μακεδονία (6ος αι πΧ).

7. Σπαθί από τις Μυκήνες (16ος αι. π.Χ.).

Δ΄. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Συμπληρώστε τα ακόλουθα κενά με βάση τους στ. 298 κ.ε. Το σχέδιο αντιμετώπισης των μνηστήρων προβλέπει:

α. Ο Τηλέμαχος και ο Οδυσσέας –
ζητιάνος να

.....

.....

.....

β. Ο Τηλέμαχος να υπομένει

.....

.....

.....

γ. και να μεταφέρει

.....

.....

.....

δ. Να μη μάθει κανένας ότι

.....
.....
.....

ε. Να δοκιμάσουν μαζί

.....
.....
.....

▶ ▶ Ποια σημεία του σχεδίου αυτού επιβεβαιώνουν περισσότερο την προνοητικότητα του Οδυσσέα;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

8. Κεφαλή χρυσού
σκήπτρου με γυπαετούς
από το Κούριο, τέλη
13ου/αρχές 12ου αι.
π.Χ. (Λευκωσία,
Μουσείο Κύπρου)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 5ου ΤΟΜΟΥ

17η Ενότητα (λ 376-433, 522-604) ...7	
18η Ενότητα (μ, ν 1-209: περίληψη – ανάλυση μικρών 32	
19η Ενότητα (ν 210-494.: περίληψη – ν 210-464: ανάλυση).....58	
20ή Ενότητα (ξ, ο, π: περίληψη) ..88	
21ή Ενότητα (π 1-172)108	
22ή Ενότητα (π 185-336)129	

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.